

FEJLŐDÉS

AZ ÁLLAMOSÍTÁS KEZDETEI

Kína egymásba fűződő lépések sorozataként vált gazdasági egységgé, amely vidéken a kollektivizálásban, a városokban pedig az államosításban csúcsonodott ki. Miután ezek a folyamatok végbementek, a kollektivizált mezőgazdaság és az államosított ipar voltak hivatottak a fejlődés magjaivá válni, amelyekből kinőhet a nemzetgazdaság. A korszak mitológiája szerint ezek az intézmények voltak azok az atomok, amelyek az új típusú, egyszerre közösségi és hatalmas államot alkotják. Ideális esetben nagyjából egységes, szabványosított közigazgatási egységekké váltak volna, amelyek fogékonyak a helyi kezdeményezésekre és a felülről lefelé irányuló tervezésre is. A valóságban azonban ellentmondásos, önálló csomópontokká alakultak át egy rendkívül egyenlőtlen termelési hálózatban.

Az államosítás a városokban eredetileg öt szakaszban valósult volna meg. Az első szakasz az úgynevezett „bürokratikus tőke” és a külföldi vállalatok lefoglalása volt. Ez északkeleten nagyrészt már lezajlott, amikor az állam elsajátította a japánok által épített infrastruktúrát a KMT-től. Ezeket a gyárakat „állami monopóliummal rendelkező vállalatoknak” tekintették, és később ezek váltak Kína új nehéziparának motorjává. 1949-ben, amikor még nagyon távoli volt az első öt éves terv,

„az új rezsím állami ipari vállalatai a nagy, modern üzemekben előállított bruttó össztermék 41,3%-áért feleltek. A KKP által irányított új állami szektor tulajdonában volt az ország villamosenergia-forrásainak 58%-a, a széntermelés 68%-a, a nyersvastermelés 92%-a, az

acéltermelés 97%-a, a cementgyártás 68%-a és a pamutfonal-előállítás 53%-a is. Emellett ellenőrzés alatt tartotta az összes vasutat, a legmodernebb kommunikációs és közlekedési eszközöket, valamint a bankszektor, illetve a bel- és külkereskedelem nagy részét is (Cheng 1963: 60–61).”

Ám ezeknek a vállalatoknak a működését – annak ellenére, hogy állami monopólium alatt álltak – még mindig az értékfelhalmozás kapitalista logikája határozta meg, ezért inkább „államkapitalistának”, mint „szocialistának” voltak tekinthetőek. Ennek ellenére az „új demokrácia” békéltető stratégiáját, az ellenőrzött és végül rövidre zárt kapitalista átmenetet északkeleten lényegében kihagyták.

A kikötővárosokban a hasonló méretű nagyvállalatok közül jó néhányat nem államosítottak azonnal, sőt még azokat is hagyták tovább működni, amelyek külföldi tőkések tulajdonában voltak. Idővel az amerikai, brit vagy francia érdekeltségű tulajdonosok cégeit egyre erősebben korlátozták az adók megemelésével és különböző előírásokkal, például azzal, hogy „a kínai alkalmazottakat nem lehet elbocsátani”. Ez lényegében arra kényszerítette a vállalatok külföldi befektetőit, hogy „a cégük felszínén tartása érdekében továbbra is pénzt öntsenek Kínába, a profit begyűjtése helyett”. E vállalatok részvényei nyugati tőzsdéken emiatt gyorsan elértéktelenedtek, és a befektetők vagy kérelmezték, hogy bezárhassák vállalataikat, és visszaszerezzenek minden állótőkét, amit csak megenged a KKP, vagy egyszerűen lemondtak tulajdonukról a kommunisták javára (uo.).

A „bürokratikus tőke” átvétele után az államosítás a következő szakaszokkal folytatódott: „(2) a bankrendszer államosítása; (3) a magánvállalatok és gyárak átvétele; (4) a kézművesek és házalók szövetkezetesítése; és (5) városi kommunák létrehozása” (Cheng 1963: 60). A második szakaszt gyorsan végrehajtották. A bankok államosítása egyből elkezdődött a polgárháború befejezése után, és magában foglalta „hat kínai nagyvárosban 446 magánbank” többségének felszámolását, mivel az állam minden közpénzt kivont a magán-pénzintézetekből, és átvitte azokat a Népbankba. Kevesebb mint egy éven belül „233 bankot zártak be, ami az összes bank 52%-át tette ki”. A fennmaradó bankokat gyorsan nagyobb „közös” egységekbe olvasztották össze, amelyek a valóságban a központi bank adminisztratív

alegységeit jelentették. A bankrendszer államosítása 1952-re befejeződött (Cheng 1963).

Az államosítás harmadik és negyedik szakasza – a magánvállalatok és gyárak átvétele – volt a legfontosabb, és ez húzódott legtovább. A magánvállalkozások államosítása „hárommillió magánvállalatot és gyárat foglalt magában, és közvetlenül hetvenmillió városi lakost érintett” (uo.: 64), alapvetően átformálva a kínai nagyvárosok ipari szerkezetét, bár a legnagyobb kárt a kereskedelemből élő kikötővárosok szenvedték el. Az államosításnak ez volt az a szakasza, amely az „új demokrácia” időszakában szabadjára engedett kapitalista átmenet megfékezését, majd végül megállítását célozta, mivel az átalakulás előőrsének tekintett nagyobb magánvállalkozásokra irányult.

A magánvállalatokat előbb állami megrendelésekkel bízták meg, majd hivatalosan közös tulajdonú (állami-magán) vállalatokká alakították őket, amelyekben a termelést már nem szerződések, hanem államilag meghatározott célok irányították, és az állam birtokolta a legnagyobb hatalmat a befektetők és tulajdonosok helyett. Az állami megrendelések aránya a magánipar teljes termeléséhez viszonyítva az 1949-es 12%-ról 1955-re 82%-ra emelkedett. Az állam annak érdekében, hogy mérsékelje a vállalatok korábbi tulajdonosainak negatív reakcióit, beleegyezett abba, hogy a jövőbeli bevételekből előre rögzített kamat mellett kártalanítja majd őket (uo.).

A kereskedelmi (áruforgalmazásra szakosodott) magánvállalatoknál az átalakulás lassabban ment végbe. A termelési célokat ugyan könnyű volt elérni, de a profitorientált vállalatok által létrehozott bonyolult piaci struktúrákat felváltani egy működőképes, államilag irányított elosztási rendszerrel már nehezebb feladatot jelentett. Ahogy azt már láttuk, a vidéki területeken és északkeleten már kísérleteztek állami kereskedelmi hálózatokkal, de az állam csak 1953-ban kezdte el a nagykereskedelmet „állami kereskedelemmé” alakítani. Még ekkor is csak a legnagyobb magánkereskedelmi vállalatokat vette állami tulajdonba, megtartva a kereskedőket és alkalmazottakat, akik nagyrészt ugyanazt a munkát végezték, mint korábban.

Míg az államosítás harmadik szakasza a legtöbb közepes és nagyméretű városi iparágban jelentett teljes szerkezetváltozást, addig a negyedik szakasz célja a kínai ipar teljes újraszervezése volt, vidéki gyökereinél kezdve. A legtöbb kínai nagyvárosban és a vidék legna-

gyobb részén kisvállalkozások feleltek a termelés nagy részéért. Ezek a „kézművesek és házaló árusok”, kis műhelyek vagy kiskereskedők alkották a mindennapi termelés decentralizált gerincét Kínában, és elsődleges szerepet játszottak az alapvető javak elosztásában az ország belső területein. A kormányzati statisztikák szerint még 1954-ben is „körülbelül húszmillió ember [...] foglalkozott kézművességgel egyéni szinten, és termelési értékük körülbelül 9,3 milliárd jüan volt [...], ami az ország bruttó össztermékének körülbelül 17,4%-át tette ki” (uo.: 74). A kézműves ágazatban az egyes termelők birtokolták a szerzőségeket és egyéb termelőeszközöket.

A kézműveseket arra ösztönözték, hogy csatlakozzanak „kis ellátási és értékesítési csoportokhoz”, majd „ellátási és értékesítési szövetkezetekhez”, végül pedig „termelői szövetkezetekhez”, amelyek mindegyike állami kereskedelmi létesítmények megrendeléseit teljesítette. Ezekben a szövetkezetekben a kézművesek eleinte még megtartották szerszámaik és termékeik felett a tulajdonjogot, majd közösen kezdtek el dolgozni, hogy olcsóbb nyersanyagokat szerezzenek be. Termékeiket közösen értékesítették, végül pedig összeadták a profitjukat és közösen kezelték a megtakarításokat és a jóléti alapokat. Ez az átalakulás az „új demokrácia” korszakától az első öt éves terv kezdetéig húzódott. A kézműves szövetkezetek tagsága az 1949-es nyolcvankilencezer főről 1952-re kétszázötvenezerre nőtt, 1955 végére pedig mintegy 2,2 millióra nőtt, de még mindig csak „az ország összes kézművesének 29%-át fedte le”. Végül 1956-ban országos kampány indult, hogy szisztematikusan nagyobb szövetkezetekbe szerveződjenek a kézművesek, ami miatt és az év végére az összes kézműves 29%-áról 92 %-ra ugrott a tagság létszáma (uo.).

AZ ELSŐ ÖTÉVES TERV EREDETE

Az államosítás harmadik és negyedik szakasza aláásta az áruk elosztásának korábbi módszereit: egyszerre semmisítette meg a modern kapitalista piacokat és a régió (jórészt vidéki) kézműveseinek és házaló kereskedőinek kereskedelmi hálózatait. A javak elosztását, a befektetések helyszínét és az emberek mozgását irányító értéktör-

vény²³ nélkül a Pártot és az új államot tekintették az egyetlen alternatív erőnek, amely képes lehet széleskörű koordinációra. Mivel a kapitalista átmenetet szándékosan lassították le, a Párt arra utasította a központi állam maradványát, hogy vegye át a termelés alapvető funkcióit, és indítsa el a nemzeti fejlődés új szakaszát az északkeleten kipróbált tervezési rendszert követve. Így kezdődött a Párt és az állam összeolvadása, és innen eredeztethető a szocialista korszak osztály-szerkezete.

Északkeleten kezdetben óvatossággal fogadták az átfogó gazdasági tervezés felé való elmozdulást. Noha korábban is volt lehetőség a tervezésre, a területi vezetés 1951-ig „lazán összehangolt szerződéses viszonyokra támaszkodott a gazdaság irányításában” (Lee 1987: 22). Kao Kang, a Párt helyi vezetőinek egyike aggodalmát fejezte ki a rendelkezésre álló szakértelem és statisztikai adatok hiánya iránt, valamint a nemzeti terv gondolatában eleve megjelenő abszolút korlátok miatt. Ragaszkodott álláspontjához, miszerint „nem vagyunk istenek, nem tudunk tökéletes tervet kidolgozni” (idézi Lee 1987: 22).

Ennek ellenére Kang erősen bízott az orosz rendszerben, és az átfogóbb gazdasági tervezési infrastruktúra kialakítását célzó törekvés élére állt. Arra utasította a Párt helyi egységét, hogy gyűjtsenek ipari statisztikákat, és úgy alakítsák át a felülről lefelé irányuló közigazgatási rendszert, hogy az magába foglalja „a gyakori konzultációkat és információcserét a hierarchia különböző szintjein” (uo.). Ez az erőfeszítés olyan terveket eredményezett, amelyeket központilag dolgoztak ki, ugyanakkor a vállalkozások tényleges kapacitásaihoz tudtak igazodni. A tervezési munkát racionalizálták egy szabványosított számviteli rendszerrel, amelyet az „Új Nyilvántartási Mozgalom” idején fejlesztettek ki, az adminisztrációt pedig a „felelősségi rendszer” és az „egyszemélyes menedzsment” bevezetésével egységesítették, ami egymásba fonódó hierarchiakat eredményezett, élén a gyárigazgatóval.

A közigazgatás különböző szintjei közötti egyeztetések ellenére az új rendszerek bevezetése nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy megakadályozza az irracionálitást, amely abból fakadt, hogy a gyárat hamis termelési eredmények közzétételére ösztönözték annak érde-

²³ Marx szerint az értéktörvény meghatározza, hogy az áruk csereértéke (piaci eladási ára) az előállításukhoz szükséges társadalmi munkamennyiséggel lesz egyenlő (Marx 1961 [1894]) – *a szerk.*

kében, hogy megfeleljenek a távolról elrendelt terveknek. A pazarlás és a hatékonyság hiánya mindennapossá vált. Az északkeleti területi vezetés már 1951-ben „a dolgozók mozgósításával kísérletezett, amely lehetővé tette a munkásoknak, hogy részt vegyenek az éves tervek kidolgozásában és végrehajtásuk ellenőrzésében” (uo.: 24). 1951 és 1953 között azonban még a munkások széleskörű részvétele mellett is magas volt a túlórák száma, ami miatt a munkások szenvedtek és a működés-képtelenségig hajtották a gépeket. Az alapvető problémákra, mint a felszerelések rossz minősége és a képzett személyzet hiánya, semmiképp nem jelentett megoldást a racionálisabb tervezési infrastruktúra, még az a fajta sem, amelyben megvalósult a nagyfokú, közvetlen munkásellenőrzés.

Ugyanebben az időszakban orosz technikusok segítségével új bérrendszert és műszaki oktatást dolgoztak ki, valamint a gépeket is modernizálták. Az iparszervezési módszerek, amelyeket északkeleten vezettek be kísérleti jelleggel, később „szovjet modell” néven váltak ismertté, versenyre kelve a kikötővárosokban elterjedt „sanghaji” vagy „kelet-kínai modellel”. De az, amit a kutatók gyakran szovjet modelleként írnak le, valójában két különböző irányvonalat takart az iparszervezés és vállalatirányítás terén. Az elsőre a háború utáni sztálinizmus módszerei voltak nagy hatással, köztük a tömeges mozgósítási kampányok, a „munkaversenyek és a szoros pártbizottsági felügyelet”. A második irányvonal inkább a Szovjetunió 1930-as évekbeli öt éves terveire jellemző szervezési módszer volt, amelyet az „egyszemélyes menedzsment” rendszere jelképezett, és amely „szigorú, hierarchikus és bürokratikus rendet vezetett be a vállalatokban, ami ellentétes volt a háború utáni sztálinizmus mozgósítási hullámaival” (Frazier 2002: 17). Az északkeleten felépített „szovjet modell” tehát maga is ellentmondásokkal volt átszöve, az egymástól eltérő irányzatokat pedig az orosz iparosítás különböző korszakaira való hivatkozásokkal próbálták igazolni.

A kísérlet nemcsak a nem kapitalista ipari fejlődés Szovjetunióból származó uralkodó elméletein alapult, hanem orosz technikusok ezreinek közvetlen részvételével is építették fel. Csak az északkeleti „Liaoning tartomány maga az összes szovjet segélyprojekt több mint felének helyszíne volt [és] legalább tízezer, de akár húszezer szovjet szakértő és ipari tanácsadó is dolgozhatott Kínában az 1950-es években”.

Eközben „legalább nyolcvanezer kínai mérnököt, műszaki szakembert és kutatási asszisztenst képeztek ki a Szovjetunióban” (Andors 1977: 53). Ez a képzésben részt vevő technikusokat gyakorlatilag hatalmi pozícióba helyezte, és felvetette a kérdést, hogy a KKP-nak milyen szerep jut a munkahelyeken.

Kezdetben az egyes vállalatok pártbizottsága formálisan elkülönült a műszaki vezetéstől, és főként „a munka felügyelete és minőségének biztosítása” tartozott a hatáskörébe. Ez magában foglalta a mozgósítási kampányok vezetését, az irányelvek végrehajtásának felügyeletét, az irányítás akkoriban elterjedt, viszonylag demokratikus formáinak előmozdítását (általában „munkásgyűlések vagy gyárigazgatósági bizottság” formájában), valamint a képzések és előléptetések ellenőrzését is. A gyárigazgatók gyakran nem voltak a Párt tagjai, emiatt az „egyszemélyes menedzsment” soha nem valósult meg tiszta formájában, az igazgatók vezetői döntéseibe számtalan ponton belenyúlt a Párt.

Ez azt jelentette, hogy a Párt korabeli kézikönyveiben leírt „egyszemélyes menedzsment” helyett a legtöbb vállalat kettős hatalmi struktúrával rendelkezett. A hatalom megoszlott a Párt és a műszaki vezetés között, mindkettő szorosan kapcsolódott a munkás-önigazgatás széles körben elterjedt gyakorlatához, és mindkettő a felfelé irányuló mobilitás saját, új formájával kecsegtetett. Amikor 1953-ban az északeleti kísérletet kiterjesztették az egész országra, hamarosan maga az egyszemélyes menedzsment elmélete is vita tárgyává vált (Lee 1987). Az így kialakult ipari struktúra, bár különböző szovjet vonásokat is mutatott, gyorsan sajátos jelleget öltött.

A SZOVJET MODELL KITERJESZTÉSE

Sokan úgy látták, hogy a központosított gazdasági tervezés, a taylorista racionalizálás és a nehézipar támogatásának oroszok által szorgalmazott formája az egyetlen reális lehetőség arra, hogy az ország ne térjen vissza a kapitalista átalakulás útjára. Ugyan a kikötővárosok iparának „kelet-kínai modellje” az egyes vállalatok szintjén működőképes volt, de nem fejlesztett ki nagyobb léptékű, a piacokhoz hasonló – ám az értékfelhalmozás kapitalista logikájától mentes – koordinációs módszert. Az egyetlen, látszólag nem a kapitalizmus felé vezető kísérlet

északkeleten zajlott, annak ellenére, hogy általános gyanakvás övezte, mivel túlzottan ki volt szolgáltatva a szovjet elméleteknek, segélyeknek és technikai szakértelemnek.

1952-ben Kao Kangot, aki akkor már az Államtanács hatfős elnökségének tagja volt, az északkeleti regionális pártvezetésből az Állami Tervbizottság vezetőjévé léptették elő, ahol az első ötéves terv véglegesítésével bízták meg. A cél az ötéves terv során az északkeleti ipar vívmányainak egész országra való kiterjesztése volt, egyrészt a kikötővárosokon és Mandzsúrián kívüli új ipari központok alapításával, másrészt pedig a széttagolt, soknemzetiségű ország egységes és standardizált gazdasági egységévé való összekötésével.

Az új állam tervezési infrastruktúrája egymásba ágyazott minisztériumok és hivatalok bonyolult rétegeiből állt, amelyet az Államtanács vagy az állami tervbizottságok újra meg újra átalakuló változatai felügyeltek. Az ideális tervezési hierarchia a legjobb esetben is optimista volt – a valóságban a ranglétra felső fokain szinte állandóak voltak az adminisztratív változások az első ötéves terv során. Mindeközben az alacsonyabb rangú minisztériumok és hivatalok feladata az volt, hogy összefogják a számtalan különböző méretű és szerkezetű termelési egységet, amelyek mindegyike a munkaszervezés különböző módszereit alkalmazta. Ugyanakkor ezektől a hivataloktól várták el, hogy valamilyen módon számszerűsítsék és racionalizálják ennek a bonyolult ipari szövevénynek a termelési teljesítményét. Az időszak tevékenységében két csúcspont figyelhető meg, melyek során különösen gyorsak voltak az ilyen szervezeti változások: az egyik 1953-ban, a másik 1956-ban (Naughton 2007).

Minden nehézség ellenére vitathatatlan, hogy ezekben az években bizonyos régiókban a KKP-nak sikerült olyan szintre fejlesztenie a „szovjet modellt”, amire sem Mandzsúriában, sem a Szovjetunióban nem volt példa. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az eredeti szovjet modell vagy az annak különböző változatai alapjául szolgáló elméletek pontosan leírták volna a kínai ipar működését. Ez igazából a témával foglalkozó szakirodalom legnagyobb hibája, akár dicsérő (Corrigan, Ramsay és Sawyer 1978; Bettelheim 1974a)²⁴, akár kritikus hangot üt

²⁴ A rendszer támogatóinak efféle hibái nem korlátozódnak az 1970-es évekre, egyes kommunistáknál napjainkban is előfordulnak. Ez megjelenik egy Alan Badiou-val

meg.²⁵ Az igazság az, hogy még a szovjet modell felemelkedésének idején is nagyon egyenlőtlen és ellentmondásos volt a különböző modellek gyakorlati alkalmazása.

Van valamennyi igazság abban a megállapításban, hogy az északeleti bázisú szovjet modell állandó versenyben állt a kikötővárosokban működő kelet-kínai modellel. Ezek idővel kölcsönösen átalakították egymást, és mindkettőt érték kihívások, ezen felül pedig újra meg újra forradalmasították őket az alulról jövő munkáslázadások, melyek az 1950-es évek közepén és az 1960-as évek végén értek a csúcra. De még ez a kétpólusú modell is túlságosan leegyszerűsítő, mert nem veszi figyelembe azokat az új kategóriákat, amelyek e két rendszer ütközéséből keletkeztek. Még a „modell” kifejezés is túl sok szándékosságot feltételez e rendszerek kialakításában, amelyek valójában a rendelkezésre álló alapból megalkotott, véletlenszerű alkalmazkodási kísérletek voltak.

Mindazonáltal ez a felosztás használható értelmezési keretet ad, ha a két „modellt” két különböző ipari rendszer anyagi magjaként értelmezzük, melyeknek a gravitációs ereje különbözik, és amelyeket saját tehetetlenségük külön pályán mozgat, noha a testvérrendszer vonzása is befolyásolja útjukat. A rendszerek gravitációs középpontja saját városaikban és régióikban volt, de ezek csak azért tudtak bármilyen „vonzóerőt” kifejteni, mert Kína mezőgazdasági „óceánjának” területén működtek, ahonnan el tudták vonni a gabonatóbbletet. E rendszerek gravitációs vonzereje tehát nem pusztán metaforikus volt, hanem az ipari központok által vidékről importált gabona arányában a valóságban is megnyilvánult.

Északkeleten, a szovjet modell központjában a megörökölt japán építésű, nagy méretű nehézipari infrastruktúra azt igényelte, hogy magas szintű irányítást, szigorú munkamegosztást, kiterjedt adatgyűjtést és egységesített adminisztrációs formákat alkalmazzanak a szab-

nemrég készített interjúban (2014), vagy Hongsheng Jiang „kulturális forradalomról” szóló munkájában is (2010).

²⁵ Két tipikus példa a közelmúltból Goldner (2012) és Chino (2013) írása. Goldner tanulmánya lényegében a maoista szövegek negatívja. Egyetért a kínai gazdaság alapműködésével kapcsolatos megállapításokkal, és állításai bizonyításához sokszor Mao-idézetekkel hozakodik elő, ám végül amellet érvel, hogy ez a fiktív rendszer nem volt kommunista. Chino írása alaposabb ennél, de végső soron ugyanazt a hibát követi el: összekeveri a „sanghaji tankönyv” tartalmát a kínai ipar tényleges működésével és a maoista politikai filozófiát a tényleges kínai politikával.

ványosított gyárakban és logisztikai hálózatokban. Az orosz technikusok beáramlása és a gyárak modernizálásának szovjet támogatása csak ráerősített ezekre a jellemzőkre, valamint a Párt is ide összpontosította figyelmét az 1950-es években.

Ezt megelőzően a nemzeti politikában inkább a kelet-kínai modell dominált, mivel a Párt nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy nemzetközi befektetések segítségével újjáépítse a kikötővárosokat. Ez a modell az ipari vállalatok sokszínű hálózatát örökölte meg, amelyben számos nagyvállalat volt fellelhető a közepes és kisméretű műhelyek mellett egy olyan rendszerben, amelyet a piacok mellett a származás, a pártfogoltság és a testvériség egyéb, amorfabb formái kötöttek össze és irányítottak. A császárkor és az azt követő hadúri korszak is erős lenyomatot hagyott ezen a modellen, ideértve az erős helyi elitek, az erőszakos utcai bandák, a titkos munkáscéhek, valamint a házaló árusok, a kézművesek, illetve más termelési és elosztási mikroegységek millióinak meglétét. Ez megkövetelte az árnyaltabb, a helyi sajátosságokra érzékenyebb irányítási formákat, a munkaerő-kereslet ingadozásának kezelésére való képességet, a régi hagyományok ápolását, a különböző méretű és stílusú egységek közötti koordinációra alkalmas szervek létrehozását, valamint azt az egyszerű készséget, hogy számontartsák, mit termeltek meg és mit nem.

Az első ötéves terv (1953–1957) idején a szovjet modell vált befolyásosabbá az „új demokrácia” korszakában uralkodó kelet-kínai modellel szemben. Tisztán gazdasági szempontból az eredmény az iparosítás valaha látott legmélyrehatóbb és legkiterjedtebb szakasza volt. A nemzeti jövedelem 1949 és 1954 között megduplázódott, 1958-ra pedig több mint háromszorosára nőtt (Cheng 1963).²⁶ Az ipari termelés 1952 és 1957 között bámulatos módon évente 17%-kal növekedett, miközben „a gazdaság lényegében minden ágazatát rehabilitálták, valamint az oktatásba és képzésekbe irányuló hatalmas beruházásokkal lefektették a fenntartható jövőbeli növekedés alapjait”. Ez lehetővé tette „a gyors társadalmi mobilitást: a földművesek beköltöztek a városokba, a fiatalok pedig főiskolára mentek”. Sokan évtizedekkel később

²⁶ Megjegyzendő, hogy a bevételek meghatározásánál tapasztalt eltérések az állami statisztikák és a független becslések közötti különbségekből fakadnak. Éppen ezért ebben a szövegben igyekszünk intervallumokat megadni, vagyis a legalacsonyabb és a legmagasabb becsléseket is feltüntetni, ahol ez lehetséges.

is nosztalgiával emlékeztek vissza erre az időszakra mint a városlakók egyfajta aranykorára, amelyet a béke, a fejlődés és a jólét jellemzett (Naughton 2007).

Az ötéves tervben nem az árak ösztönözték a befektetéseket, hanem a „mennyiségi” elvárások, melyeket maguk a terv készítői határoztak meg egy „anyagmérleg-tervezésnek” (material balance planning) nevezett folyamat során. Bár az árak, a nyereség, a bérek, a bankok és a pénz névlegesen még mindig léteztek, „a pénzügyi rendszer ’passzív’ volt”, azaz „a pénzügyi áramlásokat a tervhez igazították (amelyet fizikai mennyiségek alapján állítottak össze), ahelyett, hogy ezek függetlenül befolyásolták volna az erőforrások elosztását”. A régi pénzügyi rendszer összetevőit, mint például az árakat és a nyereséget, most „a teljesítmény ellenőrzésére és nyomon követésére használták, nem pedig a befektetési döntések irányítására”. Ideális formájában az anyagmérleg-tervezés lehetővé tenné a tervező számára, hogy „egy input-output táblázat segítségével kiszámolja az egész gazdaság egymással összefüggő szükségleteit” (uo.: 59–61).

A valóságban azonban a rendszer összetettsége és egyenlőtlenségei megakadályozták, hogy a tervezők valaha is megközelítsék ezt az ideált. A tervezők „felosztották a különböző érdekcsoportok között az erőforrásokat, összeállították saját kívánságlistájukat az előnyt élvező projektekről és az azokhoz szükséges erőforrásokról, majd a maradékot a számos kielégítetlen igényhez rendelték. A külföldi szektort végső megoldásként lehetett felhasználni a hiányosságok pótlására és a megtermelt felesleg értékesítésére” (uo.: 61).

A terv teljesen szándékosan összpontosított az iparra – a mezőgazdaság rovására. 1952 és 1958 között „a teljes befektetett tőke 51,1%-át költötték az iparra és csak 8,6%-át a mezőgazdaságra” (Cheng 1963: 115), miközben a „tőkeépítési befektetések”²⁷ teljes összege az 1950-es

²⁷ Ezt a kifejezést itt lazán értelmezzük, hogy összhangban maradjunk a forrásokkal. A tőke liberális közgazdászok által használt definíciója egy történelmietlen kategória, amely egyszerre jelöl bizonyos pénzmennyiségeket, valamint különböző dolgokba, például épületekbe, gépekbe, vagy akár termőföldbe fektetett pénzt. A fogalmat itt elsősorban az elsődleges források pontos követése miatt használjuk, ám hangsúlyoznunk kell, hogy a marxi értelemben vett „tőke” nem létezett a szocialista Kínában sem összefüggő társadalmi osztályként, sem az állami befektetési alapok és a fizikai infrastruktúra ösztömegeként. A tőke csak akkor jelent meg újra, amikor Kína kilépett a szocializmusból és betagozódott a világ gazdaságba.

1,13 milliárd jüanról 1958-ra 26,7 milliárdra nőtt. Ugyanebben az időszakban a fogyasztási cikkek nettó termelési értéke az iparhoz viszonyítva hasonló mértékben zsugorodott (Cheng 1963).

Ez az aránytalanság földrajzi jellegű is volt, mivel a terv céljai között szerepelt az is, hogy „az ipar súlypontját elmozdítsa a tengerparti területekről”. Ezt úgy kívánták elérni, hogy a terv előírása szerint a 156 tervezett nagy ipari projekt majdnem mindegyikét „a szárazföldi régiókban vagy északkeleten kellett megépíteni” (Naughton 2007: 66) és a 694 ipari vállalkozásból 472-nek – kicsinek és nagynak egyaránt – „a belső területeken kellett elhelyezkednie” (Meisner 1977:112). A világpiactól való elszakítotttság és a maroknyi szocialista kereskedelmi partnerre – leginkább a Kína teljes nemzetközi kereskedelmének felét kitevő Szovjetunióra – való ráutaltság árnyékában a belső területek fejlesztése részben azt a célt szolgálta, hogy a „nyersanyagforrásokhoz, illetve a fogyasztás és az elosztás területeihez közel építsenek új ipari kapacitásokat” (Meisner 1977: 112).

Ezzel egyidőben a kézműves iparágak és a város-vidék közötti kapcsolatokat megalapozó piaci hálózatok felszámolása több dolgot is biztosított. Egyrészt azt, hogy Kína ipari tevékenységének nagy része mostanra a városokban zajlott, másrészt pedig azt, hogy a lakosságot vagy szorosabban a városi iparágakban koncentrálják, vagy szétszórják az ekkortájt létrehozott mezőgazdasági kollektívákban. De a legfontosabb, hogy a város és a vidék megosztottsága most már egyértelmű földrajzi különbséggé vált a gabonatermelő és a gabonafogyasztó régiók között, miközben a gabonafogyasztó területek voltak az iparosítás elsődleges célpontjai.

Az ipari fejlesztések nagy része látszólag mezőgazdasági termékek előállítására irányult. Az állam „olcsón vásárolt mezőgazdasági termékeket [...] vidékről [...] és magasan árazott ipari termékeket adott cserébe” (Selden 1993: 77). A mezőgazdaság modernizálása pont olyan fontos cél volt, mint az erős ipari bázis kiépítése. De miután a vidéket megfosztották független iparának nagy részétől és az ezzel járó kereskedelmi hálózatoktól (Selden 1993), az első ötéves terv nem tudott a vidéki szektornak olyan működőképes infrastruktúrát biztosítani, ami pótolhatta volna azt, ami elveszett.

Utak, vasúti hálózat, villamosenergia és kőolajtermékekhez való hozzáférés híján a kínai vidék nagy része óriási állami befektetéseket

igényelt volna, hogy a modern technológiák, mint például a traktorok és a villamosított élelmiszer-feldolgozó üzemek vagy műtrágyagyárak egyáltalán működésképpé váljanak. Ez azonban csapdahelyzet elé állította a központi tervezőket: ahhoz, hogy beruházhassanak az efféle infrastruktúrába, ki kellett építeni a városi ipart – viszont ahhoz, hogy a városi ipart ki lehessen építeni, a mezőgazdaságot kellett volna modernizálni, hogy élelmezni tudják a nagyrészt vidéki bevándorlókból álló, egyre növekvő ipari munkaerőt.

A központi tervezők nem a folyamat lassításával és a modernizáció apránkénti véghezvitelével akarták feloldani ezt az ellentmondást – ez a lehetőség politikailag kivitelezhetetlen lett volna, hiszen még mindig nagyon félték a világháború kiújulásának lehetőségétől. Ehelyett inkább fokozták a parasztság által megtermelt többlet elsajátítását, több kézművest kényszerítettek a mezőgazdaságba, és olyan „köztes” technológiákat vezettek be a mezőgazdasági termelésben, amelyek kevesebb infrastrukturális támogatást és technikai tudást igényeltek. Ez végső soron a vidékről városba irányuló migráció korlátozását is maga után vonta a népességmozgások szigorú adminisztratív ellenőrzésével.

SZINTEK

Ebben az időszakban az állami és ipari bürokrácia mérete tovább nőtt. Elszaporodtak a különböző munkakörök és megsokasodtak a szintek a bértáblákban, miközben a tényleges hierarchiák ritkán feleltek meg a hivatalos tervnek. A Párt és az új állam (kis mértékben még mindig elkülönülő) bürokráciája volt a leggyorsabban növekvő ágazat 1949 és 1957 között, leghagyva még az ipar növekedését is. A nagy állami bürokrácia jellemző volt mind a japán ipari struktúrára, mind a KMT saját államilag irányított termelésére, de az új állam kiterjedése messze meghaladta mindkét elődjét. Míg a KMT bürokráciája 1948-ban érte el a csúcst 2 millió állami hivatalnokkal, addig az új államban a káderek száma az 1949-es hétszázhuszezerről 1952-re 3,31 millióra ugrott. És ez még csak a kezdet volt: „kevesebb mint egy évtized alatt, 1949 és 1957 között a káderállomány mind abszolút létszámban, mind a lakosság százalékos arányában megtízszereződött – 8,09 millióra és a lakosság 0,13%-áról 1,2%-ára” (Wu 2014: 24).

Az államnak egyre költségesebbé vált újratermelni magát: „1955-re a kormányzati káderek a nemzeti költségvetés közel 10%-át emésztették fel, ami majdnem kétszerese a nemzeti vezetés által eredetileg tervezett 5%-os plafonnak” (uo.). Ez a közvetlen költség nagyrészt a káderek bérét jelentette. Ezek a bérek a ranglétra fokainak megfelelően egyrészt növekedtek, másrészt egyre inkább el is távolodtak egymástól (uo.). Az állami bürokráciához hasonlóan az ipari ágazatok is egyre költségesebbé és összetettebbé váltak, mivel a munkások bérezése egy sor reformon ment keresztül. A vidéki és városi jövedelmek között eleve meglévő különbség az állami befektetések nehéziparba áramlásával lényegében állami irányelvként rögzült. Ezzel egyidejűleg a városi béreket is különböző csoportokba sorolták, bár a ténylegesen kiutalt fizetések csak ritkán egyeztek meg a tervben előírt szintekkel. Míg a magas rangú káderek kapták egyértelműen a legmagasabb jövedelmeket, addig a technikusok és az értelmiségiek is jelentős kiváltságokat élveztek a többi városlakóhoz képest.²⁸

A városi munkások körében olyan bérhierarchiát próbáltak bevezetni, amely hangsúlyozta a központi állam befektetési stratégiájának prioritásait. A terv szerint a fizikai munkások közül a nehézipari dolgozók kapták volna a legmagasabb béreket. A legmagasabb pozíciójú munkások ebben a csoportban ugyanannyit kerestek volna, mint az egyetemi oktatók és a mérnökasszisztensek, és a bérük nem sokkal maradt volna el az olyan középkáderektől, mint az irodai részlegvezetők. Ugyanakkor a legalacsonyabb beosztású nehézipari munkások az általános iskolai tanárok átlagfizetésénél is kevesebbet kerestek volna. Ez azt jelzi, hogy a Párt által megtervezett bérszintkülönbségeket nemcsak a városokon belül, a különböző iparágak között kívánták érvényesíteni, hanem a gyáarakon belül is.

A városi munkások tényleges jövedelme 1952 és 1957 között körülbelül 42,8%-kal nőtt, de ez a növekedés nem egyenletesen oszlott meg a különböző foglalkozású munkások között. A gyártósoron dolgozók körében „a fizetésen felül fizetett egyéni bónuszok és jutalmak bonyolult sorát” vezették be. A „közös tulajdonú” vállalatoknál (avagy az újonnan államosított vállalatoknál, főként a kikötővárosokban) a bérek

²⁸ A munkások, technikusok és értelmiségiek bérezéséről részletesebben lásd Cheng (1963: 123–124). A káderek bérezésével kapcsolatban lásd (Wu 2014: 26–27, 1. táblázat).

csökkentek, mint például Sanghajban, ahol „az újonnan államosított textilgyárak dolgozóinak reáljövedelme 50–60%-kal csökkent”, és ezt a veszteséget csak részben kompenzálta a jóléti juttatások növekedése (Frazier 2002: 142).

Számos iparágban, amelyek rossz termelési statisztikákkal és kaotikus munkahelyi gyakorlatokkal küzdöttek, teljesítménybért is bevezettek: „1952-re az összes ipari munkás több mint egyharmada teljesítménybér-rendszerben dolgozott, 1956-ra pedig ez az arány 42%-ra emelkedett.” A gyárak kádereinek bértáblája mellett további fizetési szintek léteztek a „kiszolgáló személyzet” számára, nyolc szint a „műszaki személyzetnek”, öt a „technikusoknak”, négy a „műszaki asszisztenseknek” és rengeteg „bónusz a vezetőségnek és a műszaki személyzetnek az ipar minden részén, ha elérték vagy túlteljesítették a termelési célokat” (Andors 1993: 55–56).

Ezek a bérszintek, prémiumok és teljesítménybér-hierarchiák a kínai ipar racionalizálására tett kísérlet részei voltak, amelynek keretén belül új mintaüzemeket építettek a szovjet modellt követve, és a kikötővárosokban már létező gyakorlatokat erőltették rá olyan ipari egységekre, amelyeknek az északkeleti ipart kellett volna utánoznia. De a szovjet modell ezúttal sem valósult meg ideális formájában. Nem elég, hogy a gyárakban feszültség volt a kettős hierarchiában azok között, akik technikai, és azok között, akik politikai kiváltságokkal rendelkeztek: emellett adott volt az az abszurd helyzet is, hogy a kikötővárosok iparának szövevényes rendszerét egy olyan racionalizált modellbe akarták kényszeríteni, amelyet eredetileg a nehézipar igényeire terveztek.

Az 1950-es évek vége felé a kínai tervezők arra a felismerésre jutottak, hogy „a rendszer technikailag, gazdaságilag és politikailag sem illik a kínai viszonyokhoz”. A több tíz-, ha nem százezer kis kézműves, műhely és gyár nagy ipari vállalatokba olvasztása sok városban rémálomszerű logisztikai problémákat, messzire vezető „értékbecslési és kompenzációs vitákat”, valamint „a személyzeti és vezetői hatáskörrel kapcsolatos konfliktusokat” okozott. Ez utóbbi keretén belül a régi üzemek „vezetői, tulajdonosai és műszaki személyzete” azon versengtek, hogy ki „milyen felelősségi és hatáskörrel rendelkezik majd az új felállásban” (uo.: 56).

Ennél is fontosabb, hogy a képzettségen, iparágon és az államhoz fűződő viszonyon alapuló szövevényes bérhierarchia soha nem való-

sult meg. Bár a bércategóriák tökéletes részletességgel voltak kidolgozva, soha nem illettek a bérek és juttatások tényleges, az adott időszakban tapasztalt trendjeihez. A központi állam által tudatosan előállított különbségek némelyike valóban elmélyült: ilyen volt például az állami tulajdonban lévő nehéziparban dolgozó munkások előnyben részesítése az alulfinanszírozott kollektív vállalatokkal szemben, amelyek több alkalmi és megbízási szerződéses munkást foglalkoztattak. Más hierarchiák azonban, mint például a bérek műszaki képzettség szerinti megszabása, soha nem valósultak meg a tervezett formában, annak ellenére, hogy a propaganda ennek ellenkezőjét hirdette. Testet öltöttek viszont kaotikus, új hierarchiák, az államhoz fűződő új viszonyok és a megélhetés új formái is, amelyek gyökereit egyszerűen kell keresnünk a forradalom előtti kínai intézményekben és a szovjet mintákban.

Ezekben az új hierarchiákban bizonyos régiók előnyt élveztek másokkal szemben. A kikötővárosok egyszerűen szenvedtek a forráshiánytól és egy olyan ipari struktúrától, amely alig hasonlított a központi tervezési irányelvek elképzeléseihez. Emiatt számos rövid távúnak szánt megoldás vált szükségessé, amelyek közül jó néhány akaratlanul is új, hosszú távon fennmaradó hatalmi berendezkedések és termelési módszerek alapjává vált. Az egyik legsürgetőbb probléma az inflációs kockázat volt. A bérek növekedésével a KKP egy új inflációs ciklus kialakulásától tartott, hasonlóan ahhoz, amely a japán és a KMT-rezsimet is megbénította. A gyors befektetések 1953-as első „csúcspontja” ténylegesen elkezdte újraindítani az inflációt (Naughton 2007) – válaszul a helyi önkormányzatokat arra ösztönözték, hogy pénz helyett alternatív módokon ellentételezzék a munkásokat. Ez azt eredményezte, hogy a vállalatvezetők felelevenítették azokat a gyakorlatokat, amelyekkel a korábbi iparosítók – a hadurak, a nacionalisták és a japánok – az inflációs káosz helyi megoldásait keresték a háborús időkben: a munkaerő reprodukcióját az üzemen belül biztosították, és közvetlenül, a piacot megkerülve gondoskodtak a dolgozók élelmezéséről, lakhatásáról és egészségügyi ellátásról.

ÉRTÉK NÉLKÜLI MUNKA

A KKP új jóléti intézményei tehát elsősorban nem a központi állam előírásainak köszönhetően születtek meg, gyökereit sokkal inkább a korábban kikísérletezett, rövid távú, helyi jellegű, sokszor független megoldásokban kell keresnünk: „a munkahelyi szintű jóléti intézmények egymástól függetlenül alakultak ki a kínai városokban az 1940-es évek hiperinflációja idején. Az infláció megfékezésére tett erőfeszítéseket megkönnyítette, hogy a gyárak folytatták a munkások élelmezését és más alapvető szükségleteik kielégítését” (Frazier 2002: 129). Ez volt a *tanvej*, vagyis a „munkaegységek” rendszerének kezdete, amely hamarosan a kínai ipar egészére kiterjedt. Ebben a rendszerben „az új államszervezet úgy gyakorolta a hatalmát, hogy behatolt a társadalom alapvető egységeibe, köztük a gyárakba és vállalatokba” (uo.: 128). Ezzel egyszerre csökkentette a munkaerő fluktuációját és szorította vissza az inflációt, a munkásokat pedig közvetlenül a központi állam vállalati szintű forráselosztásától tette függővé a bérek helyett.

A szocialista fejlesztő rendszer egyre inkább úgy kezelte a munkaerőt, mintha az a gyár része lenne, ez a kapcsolat pedig – munkások és állam – között a rendszer egyik legmeghatározóbb jellemzőjévé vált. A munkaerő reprodukciójához szükséges forrásokat nem építették be a bérekbe, ehelyett az úgynevezett „tőkeépítési befektetések” (*Capital Construction Investment, CCI*) alapjaiból vonták le, amelyeket eredetileg új gépek vásárlására és gyárkomplexumok építésére szántak. A CCI-alapok összes tőkéje „az 1952-es 2,9 milliárd jüanról 1957-re 10,5 milliárd jüanra emelkedett”, összhangban az ötéves tervvel, amely nagy hangsúlyt fektetett az ipari létesítmények bővítésére. Az 1950-es évek folyamán azonban ezeknek a befektetési alapoknak egyre nagyobb részét kezdték „nem termelő típusú CCI-re” fordítani, ami „olyan projekteket jelentett, mint például lakóegységek, kórházak és más olyan létesítmények építése, amelyek nem járultak hozzá közvetlenül a gazdasági termeléshez”. 1951 és 1954 között az ilyen nem termelő (pontosabban reprodukzív) projektek a teljes CCI több mint 50%-át emésztették fel.

Az első ötéves terv tehát megtévesztő volt – valóságban az új reprodukzív intézmények kialakítása ugyanolyan szerves részét képezte, mint a nehézipar fellendítése. Ezek az intézmények új kapcsolódási

pontokat teremtettek a munkások és az állam között, és a társadalom ellenőrzésének új módszereit tették lehetővé. A munkások reprodukcióját és ellenőrzését egy csomagban kezelték a gyárakba való befektetésekkel. Azaz a szociális juttatásokról való gondoskodás és ezek elosztása nem országos, megyei vagy helyi önkormányzati szinten történt – hanem az ipari vállalatok szintjén, akárcsak a gépekbe és berendezésekbe történő befektetések.

Ez a felállás arra kényszerítette az államot, hogy abszolút többletet vonjon ki az iparból, már csak azért is, hogy fenn tudja tartani ezen jóléti intézmények finanszírozását. De ez a rendszer azt is biztosította, hogy a többlet soha nem tudott értéktöbbletté²⁹ válni, mivel egyre kevésbé függött a bértől, és mivel gyakorlatilag nem létezett munkaerőpiac – mindez meggátolta, hogy a munkaerő áruvá váljon, hiába kezelték a tervező hatóságok a munkát ugyanúgy, mint bármelyik más árucikket.³⁰ Eközben az abszolút többlet az iparban valójában egy másik többletből elvont többlet volt: az ipari munkások terméke mindig csak másodlagos származékát jelentette a mezőgazdasági munkásoktól elszívott többletnek. A szocialista felhalmozási rendszer elsődleges motorjának mindig is a gabona számított, s annak acéllá történő alkímiai átalakulása a rendszer nettó gabonafogyasztói – az ipari munkások – által termelt többlet volt.

Az ipari munkaerőn és az egyes *tanvej*eken belül más, újszerű hierarchiák is kialakultak. A központi államhoz és az előnyben részesített nehézipari ágazathoz való közelség volt az egyik ilyen rangsorolási szempont. Az ipari foglalkoztatás perifériáján, a hatalmas városi kézműves szektorban dolgozóknak jutott „a legalacsonyabb fizetés, ezenfelül pedig csekély jóléti juttatásokat kaptak, ha kaptak egyáltalán” (Frazier 2002: 141). Végző soron mindezek a hierarchiák azt határozták meg, hogy ki miként részesül abból a gabonátöbbletből, amit a parasztságtól és a nem emberi környezettől (például az erdőirtások során és az új telepések által) sajátítottak el.

²⁹ Az értéktöbblet az az értékmenyiség, melyet a bérmunkás saját munkaerejének értékén felül termel, tehát az általa megtermelt áru piaci értéke és az ezért kapott munkabér közti különbözet. Az értéktöbblet tehát kizsákmányolás útján jön létre, és a tőkés sajátítja ki profit formájában (Marx 1961 [1867]) – *a szerk.*

³⁰ Az sem elhanyagolható tény, hogy sem a befektetések, sem az ipar módszerei vagy termékei nem épültek be a tőkefelhalmozás globális körforgásába.

Ezzel szemben a központi tervezők által megálmodott rangsor, amely a műszaki képzettségen alapult volna, valójában soha nem alakult ki. Az 1950-es években a Sanghajhoz hasonló ipari központokban „alig volt különbség a szakképzett és a képzetlen munkások bérezése között” (uo.: 144). Az állam nem tudta megszabni a munkások bérét, még az állami tulajdonú vállalatoknál sem, pusztán a feladat nagysága miatt. Az államosítás során „a KKP tisztviselői országszerte több mint hétmillió ipari munkás bérezése felett vették át az irányítást” (uo.: 145), arra kényszerítve az államot, hogy megengedje az egyes minisztériumoknak a saját bérszintjeik meghatározását, a vállalatoknak pedig ezeknek a bevezetését.

De a bevezetett bérek ritkán feleltek meg a minisztériumok által meghatározott szinteknek. A tervező hatóságok meghatározták a vállalatok bérekre fordítandó összkeretét, a vállalatok dolgozói pedig gyakran jelentősen befolyásolhatták ennek az összegnek az elosztását. Ez a szovjet modell háború utáni jellegzetességeit tükrözte, hiszen a béreket nem az üzemek igazgatói határozták meg az „egyszemélyes menedzsment” rendszerének megfelelően. Ehelyett a béreket tömeges mozgósításra épülő bérkiigazítási „kampányokkal” állapították meg, amelyek során „a munkások nyíltan megvitatták egymás között, hogy ki érdemel béremelést és ki nem”. Az esetek túlnyomó többségében a gyűlések eredményeképp „a béremelést inkább a viszonylag idős, nagyobb családot eltartó munkásoknak szavazták meg”, ezzel létrehozva egy „informális szenioritáson alapuló bérrendszert”, ami az egész szocialista korszakban fennmaradt. Sőt, minderre ráerősített az a kulturális elismerés, amely a forradalom előtti munkaszervezési rezsimekben szenvedő idősebb munkásokat övezte, akik úgy tekintettek a fiatalabb munkásokra, mint akiket elkényeztetett a szocializmus viszonylagos jóléte (uo.).

Az idősebb és a fiatal munkások növekvő gyáron belüli megosztottsága mellett újra felbukkant a családi hálózat mint a munka és a többlet elosztásának kitüntetett módja. A munkaerőpiac összeomlásával és a munkások *tanvej*, majd később a *hukou* rendszeren keresztül történő lekötésével a vállalatoknak a központi ipari minisztériumokhoz kellett fordulniuk, ha bővíteni akarták a munkaerő-állományt. A munkások fluktuációjának problémáját hatékonyan megoldotta, hogy korlátozták a dolgozók lehetőségét a különböző városok közötti ván-

dorlásra, valamint hogy a nyugdíjjogosultságot az egy adott vállalatnál ledolgozott évekhez kötötték – ez utóbbi megint csak a szenioritás hierarchiáját erősítette meg. A tény, hogy nehéz volt új munkásokat felvenni, arra ösztönözte a vállalkozásokat, hogy még a gazdasági visszaesések idején is túlhalmozzák a munkaerőt. Ugyanakkor lehetetlen volt szabadon embereket alkalmazni a „társadalomból” – vagyis a munkanélküli városiak és vidéki vendégmunkások közül –, ami földrajzilag erősen korlátozta az elérhető dolgozók halmazát.³¹

Erre a problémára a legegyszerűbb megoldás a „csere” (*tingti*) gyakorlata volt, amelyet a vállalatok országszerte alkalmaztak helyi megoldásként, és amely során a vállalat az alkalmazottak rokonait és gyermekeit vette fel ugyanabba a munkaegységbe. A munkaerő-felvételekre vonatkozó korlátozásokkal „a kínai kormány akaratlanul is elősegítette az üzemi egységeken belüli állások öröklődésének erősen helyi jellegű gyakorlatát” (uo.: 157). Ezáltal a KKP a családi egységet ismét a társadalmi kiváltságok kiemelten fontos forrásává tette, hozzákapcsolva a *tanvej*hez és ezáltal magához az államhoz is. Azok a családok, amelyek a vállalatnál rossz pozícióban voltak vagy kevés befolyással bírtak, nem rendelkeztek jó alkupozícióval, ezért tagjaikat a munkaerő-elosztás országos követelményei miatt távoli (gyakran északnyugati) városokba deportálták. Ez olyan pénzügyi és érzelmi feszültséget okozott ezekben a családokban, amely tovább akadályozta, hogy feljebb lépjenek az újraelosztási hierarchiában.

Még az 1950-es években kialakított vállalatközi koordináció sem az ötéves tervben meghatározott módon alakult ki. Az ipari minisztériumoknak az északkeleti területeken kívül mindenhol nagy hatalmat kellett átruházniuk a helyi tisztviselőkre. Sanghajban és Kuangcsouban ez azt eredményezte, hogy az Ipari Munkaosztályok (*Kungje Kungco Pu*) jelentősége az eredetileg rájuk bízott feladatokhoz képest jócskán felértékelődött. Noha elsősre a városi pártbizottság irányítása alatt álló, jelentéktelen intézménynek tűntek, ezek az osztályok „kulcsfontosságú közvetítő szerepet játszottak a központi politikai és közigazgatási irányelvek tényleges gyakorlatba való átültetésében az ipari üzemekben [...], végül pedig a városokon belül át is vették egyes gyárak felügyele-

³¹ Sok más hivatalos előíráshoz hasonlóan ez is hamarosan összeomlott a „nagy ugrás” idején, ami után ezt is csak a migrációs és a regisztrációs státusz szigorú adminisztratív ellenőrzésén keresztül érvényesítették.

tének nagy részét” – annak ellenére, hogy a tervező hatóságok által elképzelt zökkenőmentes hierarchiában nem kaptak ilyen szerepet (uo.: 164–165). Az 1950-es évek végén ez a decentralizáció szélsőséges formában folytatódott.

A VIDÉKI MUNKA KOLLEKTIVIZÁLÁSA

A városokban végbemenő változásokat a vidék monumentális átalakítása alapozta meg. A korai államosítással és az első ötéves tervvel egy időben a vidéki termelést négy lépésben kollektivizálták az 1950-es évek folyamán. Az első két szakaszban a „szövetkezetek”, míg az utolsó két fázisban a kollektívák kialakítása zajlott. A földreform idején hat vagy több háztartást összefogva kölcsönös segítségnyújtási csoportokat alakítottak, melyek célja az volt, hogy az egyes családi gazdaságokban segítsék a termelést. Annak ellenére, hogy ezt a folyamatot a Párt irányította, valójában ez jórészt helyi és önkéntes válasz volt arra a kihívásra, hogy hogyan osszák el a háztartások között a földesuraktól elvett mezőgazdasági eszközöket és igavonó állatokat. Ezek a kölcsönös segítségnyújtási csoportok időszakosan működtek, általában a vetés és a betakarítás idején álltak fel, „gazdaságilag fenntarthatóvá” téve a kisbirtokos gazdaságokat a szűkös erőforrások megosztásán keresztül (Unger 2002: 8). Emellett ellátási és értékesítési szövetkezetek is alapításra kerültek, ezúttal a Párt közreműködésével, amely így versenyre kelhetett a helyi kereskedőkkel a többlettermelés feletti ellenőrzésért. A kölcsönös segítségnyújtási csoportok gabonáért cserébe például olyan eszközöket és nyersanyagokat kaphattak ezektől a szövetkezetektől, mint a műtrágya. Az ellátási és értékesítési szövetkezetek viszont nyomást gyakoroltak a parasztcsaládokra és ösztönözték őket, hogy kollektivizálódjanak (Barnett 1953). 1953 őszén, ahogy a magánkereskedőket kiszorították a mezőgazdasági piacról, az ellátási és értékesítési szövetkezeteket beépítették az egyesített felvásárlási és értékesítési rendszerbe.

A kollektivizálás második szakaszában, 1954-ben és 1955-ben a legtöbb kölcsönös segítségnyújtási csoportot átalakították „alacsonyabb szintű mezőgazdasági termelőszövetkezetté”, amelyek körülbelül húsz háztartásból álló egységek voltak. A Párton belül kialakult

egy nézőpont, amely szerint magasabb szinten szervezett együttműködésre van szükség a kihasználatlan vidéki munkaerő megszervezéséhez, különösen a mezőgazdasági holtszezonban. Azon a véleményen voltak, hogy ha a folyamat túl lassú, új egyenlőtlenségek kerülnek majd felszínre, hiszen néhány háztartás és kölcsönös segítségnyújtási csoport mások kárára szerzett erőforrásokat, és az 1950-es évek közepére már megjelentek az egyenlőtlenségekről szóló beszámolók is (uo.: 196–197). Ezek a vélemények a további kollektivizálás fő hajtóerejévé váltak a Párton belül, a központban és vidéken is a „nagy ugrás” idején.

Noha a Párt irányította a szövetkezeteket, azokat nem egyszerűen csak ráerőltették a parasztságra. Hiteleket és műszaki támogatást ajánlottak, így ösztönözve a csatlakozást (uo.), és valójában nem találjuk erősebb ellenállás nyomát ebben a szakaszban. A földek és a termelőeszközök továbbra is a parasztok tulajdonában maradtak, mindezeket közösen használták, de technikailag még mindig a háztartások birtokolták őket. A terményt a befektetett munkával és a termőfölddel arányosan osztották el. A visszaosztott termés mennyiségét bonyolult, helyenként eltérő módszerekkel számolták ki, noha a Párt azokat a módszereket részesítette előnyben, amelyek nagyobb hangsúlyt fektettek a munkára a földtulajdonnal szemben (uo.: 197).

Az egyéni munkavégzést „munkapontokban” tartották számon. A munkapontrendszert egészen az 1970-es évek végén zajló dekollektivizációs használták. A különböző munkákhoz eltérő számú pontokat rendeltek: általában körülbelül tíz pont járt egy férfi, nyolc pont pedig egy nő egész napos munkájáért. A szövetkezetekben az év végén a parasztok összes munkapontját becserélték gabonára, más termékekre és készpénzre. A munkapontok „értékét” úgy „kapták meg, hogy a kollektíva teljes nettó termését (a közös alap és a többlet levonása után) elosztották az összes tag összes munkapontjával” (Huang 1990: 200). Sejthető, hogy a visszaosztás bonyolultságának problémája hozzájárult a szövetkezetek megszűnéséhez.

Míg 1954-ben még csak a vidéki háztartások 2%-a volt szövetkezeti tag, 1956 végére már 98%-uk csatlakozott ezekhez a termelési egységekhez – ebben az évben hirtelen felgyorsult a vidéki élet újraszervezése (Naughton 2007). A mezőgazdasági többlet termelése azonban a vártnál lassabban növekedett, emiatt pedig nézeteltérések jelentek meg a Pártban a vidéki átalakulás sebességét illetően. Mao és mások

is gyorsabb változást akartak, annak ellenére, hogy hiányzott az ipari bázis, amely lehetővé tette volna a mezőgazdaság gépesítését. A mezőgazdasági termelés lassú növekedésére a gyors iparosítás akadályaként tekintettek. A KKP Központi Bizottságának nagy része aggódott, hogy a szövetkezetek túl gyors terjeszkedése zűrzavaros lenne és a vidéki tömegek támogatásának elvesztésével járna. Ez az aggodalom átmenetileg lelassította a folyamatot 1955 első felében, mielőtt ugyan ezen év nyarán Maónak sikerült elérnie, hogy mégis gyorsabban haladjanak. Noha mindkét oldal a növekvő osztályegyenlőtlenségek problémáját hozta fel saját álláspontja alátámasztására, mindkét fél fokozottan aggódott a vidéki termelékenység és a többlet állami kontrollja miatt. A kérdés az volt, hogyan lehet leginkább biztosítani a mezőgazdaság termelékenységének növekedését.

1956 és 1957 között, a kollektivizálás harmadik szakaszában ezeket az „alacsonyabb szintű termelőket” tömörítő szövetkezeteket kollektíváká alakították át, amelyeket „magasabb szintű mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek” neveztek. Ezekben az egységekben az egyes háztartások a földjük, az állatállományuk és a mezőgazdasági eszközeik tulajdonjogát 40-200 háztartást összefogó kollektíváknak adták át (Unger 2002).³² Ebben a szakaszban nagyobb volt az ellenállás – bár mértéke máig vitatott –, és a Párt is jobban erőltette a folyamatot. Az állatokat, az eszközöket és a földet kollektivizálták, a hozamot pedig kizárólag az egyéni munkavégzés alapján osztották el. Válaszul – az ellenállás racionális formájaként – sok paraszt inkább elfogyasztotta állatait. Mivel a kollektívák mérete megnőtt, az államnak kevesebb mezőgazdasági egységből kellett többletet kivonnia a városok élelmezése érdekében, ami nagyban megkönnyítette a dolgát.

A „nagy ugrás” 1958-ban a minden eddiginél nagyobb, kommunáknak nevezett kollektívák megjelenésével indult – ez volt a kollektivizálás negyedik, utolsó szakasza. A vidéki kommunák egy kereskedővárosból és a környező falvakból álltak, tagjaik száma több tízezer volt. A kommunák nem szerepeltek a kezdeti tervekben, egyes régiókban a helyi körülmények hívták életre ezt a formát, mivel a hatalmas infrastrukturális beruházásokhoz – mint az öntözőrendszerek és

³² Peter Nolan (1988) szerint átlagban 160 háztartás tartozott egy-egy ilyen kollektívához.

víz tározók kiépítése – rengeteg munkaerőre volt szükség. A folyamat mozgatórugói az alacsonyabb rangú káderek voltak. A parasztokat gyakran nagyon messzire költöztették szülőfalujuktól, hogy aztán hónapokig távol maradjanak. Ezt a jelenséget csak helyi szintű megjelenése után ismerte el az állam a „nagy ugrás” elemeként, a hivatalos elismerés viszont a kommunák elterjedéséhez vezetett országszerte a vidéki területeken. A kommunákat a „szocializmusból kommunizmusba való gyors átmenet” részeként kezdték leírni mind belföldön, mind nemzetközi szinten (az oroszokkal folytatott egyre szorosabb verseny részeként). 1958 augusztusában – miután a kommunák megjelentek vidéken – a Központi Bizottság elfogadott egy határozatot a népi kommunákról, amelyben kijelentették: „A kommunizmus megvalósítása nincs messze országunkban. Aktívan ki kell használnunk a népi kommuná-modellt és fel kell fedoznünk azokat a konkrét eszközöket, amelyekkel megvalósítható a kommunista átalakulás” (Xin 2011: 132).

Az 1950-es években – különösképp a „nagy ugrás” idején – a kommunizmus vidéki megvalósítása a vidék iparosítását is jelentette. Az időszak egyik fő jelmondata a „két lábon járás” volt, ami arra utalt, hogy a nagy léptékű, tőkeigényes városi ipart a nagy munka- és kis tőkeigényű, elsősorban vidéken, a mezőgazdasági szektorban termelő iparágakkal párhuzamosan kell fejleszteni (Riskin 1987: 116). Míg a vidéki kézművesipar hagyományos rendszere „szerves kapcsolatot hozott létre a mezőgazdasági áruk termelése és feldolgozása között” – amelyek nagy részét a városi piacon értékesítették. Ezt a „szerves kapcsolatot” szakította meg az állami felvásárlási rendszer (Naughton 2007: 272). Amint elkezdődött a kollektivizálás, a kézműves ágazatokra szakosodott háztartások bevételei megcsappantak (uo.). De a kollektívák és különösen a kommunák mégis fenntartották, sőt tovább is terjesztették a vidéki iparosítást a „nagy ugrás” idején. A mezőgazdaság technológiai modernizálását nem a városi ipar termékeinek importjával kívánták véghez vinni, hanem az alacsony technológiai színvonalú helyi termeléssel, így biztosítva az önellátást. A vidéknek saját munkaerejét kellett mozgósítania önmaga fejlődésének érdekében, miközben megtermelt többletnek nagy részét elszívta az állam a városi ipar fejlesztéséhez.

Ez azt is jelentette, hogy a vidéki (főleg férfi) munkaerőt átirányították a nem mezőgazdasági termelésbe, kiszorítva számos, a vidéki

háztartásokban még működő hagyományos kézműves iparágat. A „nagy ugrás” elején kevesebb mint egy év leforgása alatt 7,5 millió új gyárat hoztak létre (Riskin 1987), 1957-1958 telén pedig legalább 100 millió paraszt dolgozott az öntözési és víztározási projekteken (uo.). Ahogy az közismert, háztáji vas- és acélgyárak lepték el a vidéki Kínát, válaszul a felhívásra, hogy az ipari termelésnek meg kell haladnia a mezőgazdasági termelést. Ezt a felhívást nemcsak országos, hanem helyi szinteken is célul tűzték ki. A munkaerő átcsoportosítása ráadásul nem korlátozódott a mezőgazdasági holtidőszakra. A „nagy ugrás” alatt a mezőgazdasági munka aránya visszaszorult a teljes vidéki foglalkoztatottságon belül, és ez a változás hamarosan visszaköszönt a termelésben is. Bár az első becslések szerint a mezőgazdasági terméshozam 1958-ban kétszer annyi volt, mint az azt megelőző évben, ezek a becslések hamisnak bizonyultak, és 1959 nyarára már felülvizsgálták és egyharmaddal csökkentették az eredményeket. A munkások átcsoportosítása a mezőgazdaságból maga után vonta a betakarítás elhanyagolását, aminek következtében a termésnyönkrement.

Az elosztási rendszert (*fenpej csetu*) újfent megváltoztatták, ezúttal oly módon, hogy a magángazdaság maradványait is ellehetetlenítették. A paraszti háztartások egészen a „nagy ugrásig” (és még a kollektivizálás első három szakaszában is) megtartották magántelkeiket, amelyek az összes megművelhető földterület 10%-át tették ki. Ezeket a „nagy ugrás” alatt felszámolták, bár az 1960-as évek megszorításai során hamar újra megjelentek. Annak ellenére, hogy csak néhány évre tűntek el, megszüntetésük döntő jelentőséggel bírt, mivel a magántelkek jelentették az utolsó biztonsági tartalékot az éhínség ellen. Hasonlóképp eltűntek a gabona és más mezőgazdasági áruk utolsó magánpiacai. A munkáért járó juttatásokat (*kungcece*) felváltotta az „ingyenes ellátás” rendszere, amelyben az alapvető szükségleteket minden tagnak biztosították jónéhány kommunában, igaz, nem mindegyikben (Xin 2011: 130). Annak ellenére, hogy ez szembement a Központi Bizottság előírásaival, számos kommunában alulról szerveződő közösségi étkezdék jelentek meg (Xin 2011). A Párt igazodott a helyzethez, így Mao 1958 augusztusában kijelentette, hogy „amikor az emberek nyilvános közétkezdékben ingyen ehetnek, az maga a kommunizmus” (idézi Xin 2011: 132). Mao támogatását élvezve az ingyenes étkeztetés gyakorlata kommunáról kommunára terjedt. De a kialakuló rendszer egyenlőtlen

eloszlású volt, és instabillá vált. A kommunák figyelmen kívül hagyták a központi előírásokat, és a legkülönbébb dolgok ingyenes elosztását szervezték meg a gabonától kezdve az étkezésen át, egészen az alapvető szükségletekig (Xin 2011). A szegényebb kommunák kevert elosztási rendszert vezettek be, amelyben bizonyos javakhoz csak munkáért cserébe lehetett hozzáférni, másokhoz viszont anélkül is. A legtöbb helyen valamilyen mértékben továbbra is lehetett munkapontokat használni a fizetéshez.

A nemek szerinti munkamegosztás a patriarchális családi gazdaságokhoz hasonlóan a kommunákban is központi szerepet játszott a vidéki munka irányítása során. Ahogy a férfiakat mellékállásokba irányították, a nők egyre inkább átvették a földművelést, amelyért általában kevesebb munkapontot kaptak, mint a mezőgazdasági munkát végző férfiak (Hershatter 2011: 153). Ezzel egy időben a nők reprodukzív munkáját soha nem fizették meg teljesen. A magasabb szintű mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a nők nappal a földet dolgoztak munkapontokért, éjszakánként pedig otthon ruhákat készítettek a családnak, amiért cserébe nem kaptak további munkapontokat. A nők által végzett kézműves munka, amely korábban pénzt hozott a házhoz, láthatatlanabb volt, mint valaha (uo.). A „nagy ugrás” idején a nők által végzett reprodukzív munkát bizonyos mértékig társadalmiasították, főként a kollektív közétkezdék formájában, de az állam nem különített el forrásokat ezekre a változásokra, és a kommunákat sem kötelezte erre, így a nők továbbra is többet dolgoztak, jórészt fizetetlenül (uo.; lásd még Riskin 1987). Ez a fizetetlen munka alapvető fontosságú volt az állami felhalmozási stratégiában (Hershatter 2011: 265).

A termelési verseny gyakorlata a közösségi étkezdékhez hasonlóan kommunáról kommunára terjedt. Amikor a „parancsuralmi politikát” és a tervgazdálkodást fokozatosan decentralizált célkitűzésekre cserélték, akkor a valóságosnál magasabb termelési eredmények bejelentése vált a politikai elkötelezettség fokmérőjévé, ami tovább ösztönözte a termelési eredmények meghamisítását. De amint a kommunák felűjték a termelési adatokat, az állam is növelte az elszívott többletet, és tovább fokozta a vidéki munkaerő városokba telepítésének az ütemét. 1957-hez képest az állami gabonabeszerezések 1958-ban 22%-kal, 1959-ben 40%-kal, 1960-ban pedig további 6%-kal növekedtek (Riskin

1987). Mivel a vidéki munkaerőt átirányították az acélgyártásba és más nem mezőgazdasági projektekbe, a mezőgazdaság nem tudta kielégíteni a fokozódó keresletet.

A közösségi étkezdék és a kommunák nagysága szinte teljesen ellehetetlenítette, hogy a parasztok átlássák a munkájuk és megélhetésük közötti viszonyt. Az elszámolási és munkapontrendszerek lényegében megszűntek. Ahogy a termés hozam csökkent 1959-ben, az étel kezdett elfogyni a közétkezdékben, és a parasztok inkább otthon maradtak, hogy energiát takarítsanak meg (Unger 2002). A munka közösségi ellenőrzése széthullott. A legtöbb ingyenes közétkezdé csupán három hónapig működött, és 1958 őszén már a kommunák kádereinek sem folyósították a fizetést (Xin 2011). 1959-ben a fennmaradó közétkezdékben már csak a munkáért járó ebédjegyekkel lehetett ételhez jutni (uo.). 1959 tavaszára a Központi Bizottság megpróbálta visszaterelni a kommunákat az elvégzett munkáért járó juttatások rendszerébe: „A munka szerinti újraelosztás elve azt jelenti, hogy a fizetést az elvégzett munka alapján számolják ki. Minél többet dolgozik valaki, annál többet keres.” A nyáron betakarított termést 60-70%-ban az elvégzett munka alapján kellett kiosztani (idézi Xin 2011: 137).

Már elkezdték visszavonni a rendelkezéseket, amikor 1959 tavaszán kitört az éhínség. Az ingyenes ellátási rendszert 1960-ban szüntették meg újra, ezúttal véglegesen. Júniusban a kommunák újraelosztási rendszerének szabályozása kimondta, hogy a „termelési egységekben lelkiismeretesen be kell vezetni a munka szerinti újraelosztás rendszerét, amelyben több munkáért több fizetés jár, hogy elkerülhető legyen a kommunatagoknak járó újraelosztás jelenlegi egalitarizmusa” (idézi Xin 2011: 140). A gabonatermelés visszaesett: 1962-ben a termés mindössze 79%-át tette ki az 1957. évinek, a többi mezőgazdasági termék termelése pedig még drámaibb mértékben csökkent (Nolan 1988). A vidéki területeken tízmilliók haltak meg ezekben az években.³³ Ahogy azt a Chuang kollektíva [e lapszámba le nem fordított – a szerk.] *Gleaning the Welfare Fields* című tanulmánya tárgyalja, a túlélés és az ellenállás kéz a kézben jártak a „nagy ugrás” és a vidéki intézményrendszer széthullása idején (Thaxton 2011). A káderek elvesztették hatalmukat

³³ A halálesetek pontos száma ismeretlen és lényegtelen is ezen tanulmány általános érvelése szempontjából. Megjegyzendő, hogy a természeti katasztrófák is szerepet játszottak ebben az időszakban.

a vidéki lakosság felett, amely saját kezébe vette az irányítást, és lopott a közösségi üzletekből, ételt guberált, megette a növények zöld hajtásait, még mielőtt beértek a gabonaszemek, valamint elmenekült a vidéki területekről. Az ellenállást erőszakkal és az élelmiszer-fejadagok megvonásával büntették, amely valószínűleg halálos ítéletet jelentett ebben az időszakban. Az állami intézmények és a Párt hatalmának újjáépítése nagyon nehéz feladatnak bizonyult vidéken az éhínség után.

A VIDÉK-VÁROS KAPCSOLAT

A vidéki társadalom és termelés 1950-es évekbeli átalakításával az volt a Párt célja, hogy gazdaságilag megalapozza Kína ipari fejlődését. Ehhez új vidék-város kapcsolat kialakítására volt szükség. Az új kapcsolat intézményrendszerét az 1950-es évek közepe-vége felé a vidéki többlettermelés kinyerésére hozták létre, amit elsődlegesen a gabonapiac felügyeletével értek el. Ahogy a városok népessége gyarapodott – mind a természetes népességnövekedés, mind az 1950-es évek elején engedélyezett szabad migráció miatt –, az alapvető élelmiszerek ára megnőtt. Ebben az időszakban ezek a termékek még főként a magánkereskedők hatáskörébe tartoztak. A kereslet növekedése a parasztok bevételeinek megugrásához vezetett – amely növekedés 1954-ig tartott (Nolan 1988). Ez a viszonylagos jólét jelezte, viszont korlátokat is okozott a nemzeti fejlődésben. Noha 1952-ben az állam rendelkezett a piacképes gabona-többlet 72%-ával, a következő évben csak 52%-ot sikerült felvásárolnia, mert a kereskedők ellepték a piacot (Selden 1988). Mivel a városok többet fizettek a gabonáért, az állam lehetőségei az ipari termelés kiterjesztésére korlátozottak voltak.

A vidéki többletre a gabonakereskedők is igényt tartottak profit formájában – rögtön sorban következve a vidéki nemesség mögött –, amely igényt az állam értelemszerűen meg akarta szüntetni. A konkurens kereslet felszámolására 1953 őszén bevezették az „egységes felvásárlási és értékesítési rendszert” (*tungkou tunghsziao*), amely az új társadalmi rendszer létfontosságú építőeleme volt, és forrásteremtő mechanizmusként lehetővé tette az első (valamint az összes következő) ötéves terv megvalósítását. Ebben az 1980-as évekig fennmaradó rendszerben csak az állam volt jogosult a gabonakereskedésre, még-

pedig rögzített árakon és kvóták alapján. Ez azt jelentette, hogy az állam tetszés szerint határozhatta meg az „árakat”, ezzel kontroll alatt tartva a vidéki fogyasztást, és elvonva a vidéken termelt többletet (Sicular 1988; Tiejun 1999; Unger 2002). Nyilvánvaló, hogy az „árak” itt elvesztették a piaccgazdaságban betöltött funkciójukat, pusztán mennyiségeket jelöltek. 1952 és 1983 között a mezőgazdaságban az értékesítések 92-95%-át az állami felvásárlások és a kivetett adók tették ki (Nolan 1988). Noha a vidékről adók formájában elszívott gabona mennyisége nem változott az 1950-es években, a mezőgazdasági termékek árának csökkentése a városok termékeihez viszonyítva egyre fontosabb rejtett adóvá vált (Selden 1988). A vidéki termékek városi magánkereskedelme idővel jórészt megszűnt.

Az új nemzetgazdaság másik kulcsfontosságú intézménye az 1950-es években kifejlesztett *hukou*-, avagy háztartás-regisztrációs rendszer volt. Az állam aggodalma az élelmiszerekkel kapcsolatban – mind az export, mind a városi lakosság élelmezése miatt – a fent említett gabonaértékesítési rendszer mellett a *hukout* is átalakította. Ez a rendszer egy viszonylag kicsi, a lehetséges ellenségek számon tartására használt eszközből széleskörű intézménnyé vált, amely a kínaiakat gabonatermelőkre (a mezőgazdasági *hukou* birtokosaira) és gabonafogyasztókra (a nem mezőgazdasági *hukou* birtokosaira) osztotta. Az 1950-es években bevándorlók kezelhetetlen áradata öntötte el a városokat: először az új ipari létesítményekben kerestek munkát, majd a vidéki éhínség elől menekültek. Ez adta meg a kezdő lökést ahhoz, hogy a *hukou*-nyilvántartást felhasználva röghöz kössék az embereket szülőfalvaikban. Ezt úgy érték el, hogy a jóléti juttatásokat a regisztrációs státusztól tették függővé, ezzel hatékonyan megakadályozva a vidékről elvándorlók városi munkavállalását. A városi *tanvej*-rendszeren keresztül a városi *hukou*-birtokosoknak államilag támogatott áron biztosítottak gabonát. Ezzel szemben a vidéki *hukou*-tulajdonosoktól a gabona termelését várták el és állami fejadagok helyett egy darab földre, vagy közvetlenül a szövetkezeti, majd a kollektív mezőgazdasági termelés egy részére voltak jogosultak (Brown 2012). A „nagy ugrást” kísérő migrációs válság során elsődlegesen a *hukou*-rendszerrel lassították a migráció és az urbanizáció ütemét azáltal, hogy lehetővé tették az új bevándorlók tömeges deportálását, így széles szakadékot hoztak létre a vidéki és városi övezetek között. A KKP felhalmozási stratégiáját

a szocialista időszakban az egységesített felvásárlási és értékesítési rendszer, a *hukou* és a vidéki kollektivizálás alkotta alapvető intézményrendszer tette lehetővé. A létrejövő töredezett és instabil rendszert csak az állam folyamatos terjeszkedése fogta össze.

AZ ELSŐ SZTRÁJKHULLÁM

Míg vidéken csak a „nagy ugrás” alatt kezdődtek az első nagyobb zavargások, a városokban már 1956-ban felerősödtek a konfliktusok, amelyek 1957-ben a kínai történelem egyik legnagyobb sztrájkhullámában csúcspontot értek el. A felkelések földrajzilag a tengerparti és folyami kikötővárosokban összpontosultak, ahol a termelési hálózatok már hosszú ideje kialakultak, az állam iparosítási és államosítási kampányait megelőzve. Ezeken a helyeken volt a legerősebb a kínai munkásmozgalom.

Az új hatalmi rendszerben sok kikötőváros lejjebb csúszott a politikai és gazdasági hierarchiában. A Sanghajhoz és Kuangcsouhoz hasonló városok ugyan meghatározóak voltak a népesség és a termelés tekintetében, de az első ötéves terv során viszonylag kevés forráshoz jutottak. Ezekben a városokban az államosítás kevesebb befektetést igényelt, mint az új ipari övezetekben, ehelyett a hatóságokat arra utasították, hogy a kisvállalatokat nagyobb, „közös tulajdonú” állami iparkomplexumokba tömörítsék. A partmenti városok meglévő ipari összetétele, amely a textiliparhoz és a tartós fogyasztási cikkek előállításához hasonló könnyűiparon alapult, tovább rontotta pozíciójukat az ötéves tervben, amely alapvetően a nehézipart helyezte előtérbe.

Az ilyen közös tulajdonú vállalatoknál dolgozó munkások nem elég, hogy nem részesültek az állami tulajdonú nehéziparban dolgozó társaik kiváltságaiból, hanem azt is megtapasztalták, hogy az elmúlt évtizedben a gyártulajdonosoktól kiharcolt juttatásoktól is fokozatosan megfosztják őket. A „közös tulajdon” időszakában egyre kevesebb lehetőségük nyílt részt venni a vállalatirányításban, és végignézték a vállalatokon belül a magántulajdonosok ellensúlyaként kiépített demokratikus intézmények felszámolását. A munkások saját intézményeinek megszüntetését még felháborítóbbá tette, hogy sok tulajdonost a vezetőség többi tagjával együtt hatalmi pozíciókba helyeztek

át az új ipari rendszerben. Talán még fontosabb, hogy egekbe szökött a menedzserek, felügyelők és más adminisztratív dolgozók száma, akik „Sanghaj közös tulajdonú vállalatainál az összes dolgozó több mint egyharmadát” tették ki (Sheehan 1998: 54). Az adminisztratív személyzet létszámának megnövelését a konszolidáció léptéke és a kikötővárosok meglévő ipari infrastruktúrájának kaotikussága tette szükségessé. Ennek ellenére a gyakorlat a legtöbb egyszerű munkás szemszögéből teljesen haszontalannak tűnt, ami további nyugtalanságot szült.

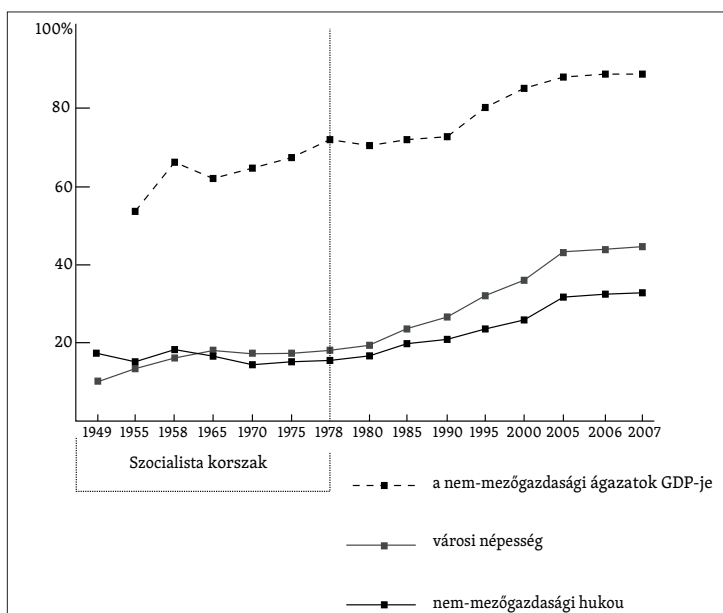
Amikor 1956 elején befejeződött a megmaradt magánvállalatok államosítása, az új közös tulajdonú vállalatoknál sok munkás tapasztalt bércsökkenést, amelyet csak részben kárpótoltak az új jóléti juttatások és a teljesítménybér-rendszer. Ezzel egyidejűleg hirtelen növelni akarták a termelést, mivel közeledett az első ötéves terv határideje. Ez „végtelen túlórákat és extra műszakokat” hozott, amelyek nagy részét nem fizették ki, mivel „a felsőbb szervek ugyan jóváhagyták az igényelt túlórákat és extra műszakokat, de aztán nem voltak hajlandók több pénzt adni a bérekre, így a vállalatoknak meg kellett nyirbálniuk a dolgozók juttatásait és más kifizetéseit, hogy pótolják az összeget” (uo.: 56).

Ráadásul a tervben szereplő célok teljesítésének sürgetése az utolsó pillanatban arra kényszerítette az államot, hogy enyhítsen a munkaerő-felvételi korlátozásokon. Ez vezetett először a „munkaerő-toborzás feletti ellenőrzés elvesztéséhez” (*csaokung szekung*) 1956-tól kezdődően, amikor „a Munkaügyi Minisztérium decentralizálta a munkaerő-felvételt, lehetővé téve a vállalatok számára, hogy az ipari minisztériumok helyett a helyi munkaügyi hivatalokon keresztül keressenek új alkalmazottakat”. Ez ahhoz vezetett, hogy a vállalatoknak megint lehetőségük nyílt arra, hogy az új munkásokat egyenesen „a társadalomból” vegyék fel, így „a munkások létszáma majdnem megduplázódott az országos tervben előírtakhoz képest” (Frazier 2002: 156). Az urbanizáció új hulláma újabb vidéki migránsokat vonzott a városokba, elindította a nők nagyobb mértékű integrációját az ipari munkaerőbe és tovább terhelte a költséges városi infrastruktúrát.

Mindezt kontextusba helyezve: az 1956-ban az állami szektorban alkalmazásba vett ötmillió munkás „fele városokba települt vidéki lakos volt” (Naughton 2007: 67). Ez az urbanizációs hullám 1957-ben,

a sztrájkok elfojtásával párhuzamosan rövid időre lelassult, hogy aztán a „nagy ugrás” alatt ismét robbanásszerűen felgyorsuljon. Bár az ország városi lakossága az 1950-es évek elején fokozatosan nőtt, 1955 és 1958 között a városlakók aránya a teljes népesség 13,5%-áról 16,2%-ra ugrott, mivel a parasztokat vonzotta a városok jóléte és kiváltságai. Arányuk 1960-ra 20%-ra emelkedett, ahogy a parasztok menekültek a vidéki éhínség elől. A népességmozgás újkeletű korlátozásai miatt ez a növekedés a szocialista időszak hátralévő részében lényegében stagnált, majd a reformkorszakban ismét növekedésnek indult (Chan 2010).

1. ábra

Forrás: Chan 2013. The Chinese Hukou System at 50.
Eurasian Geography and Economics, 50 (2), 197–221.

1956 végén és 1957 elején, érzékelve a társadalmi elégedetlenséget és megrettenve a szovjetek által támogatott kelet-európai rendszerek elleni lázadásoktól, a KKP egy széleskörű „(mérsékelt) liberalizációs és demokratizálási politika elindítása mellett döntött, amely több teret

engedett a Párt kritikájának” (Sheehan 1988: 48). Ez a „száz virág” kampány néven lett ismert. A korszak jellemző illusztrációin Mao a Párt kritikájára szólít fel, a diákok és az értelmiségiek pedig eleget tesznek a felhívásnak. Amikor a kampány irányíthatatlanná vált és elkezdtek záporozni a kemény kritikák, valamint az 1956-os magyar helyzettel párhuzamot vonó összehasonlítások a Párt felé, akkor 1957 végén a mozgalom megfékezésére és a túl szókimondó kritikusok megbüntetésére elindítottak egy jobboldallelles kampányt. Az elemzésekben gyakran felmerül a kérdés, hogy a „száz virág” mozgalom vajon csak egy trükk volt-e, hogy a pártvezetés napvilágra csalja potenciális ellenségeit.³⁴ De akár trükk, akár valódi reformkísérlet volt, a legtöbb beszámoló egységesen felülről irányított kezdeményezésnek tartja a mozgalmat, amelyben elsősorban diákok és értelmiségiek vettek részt.

Valójában a „száz virág” kampány az első ötéves terv során kialakult szélsőséges társadalmi konfliktusokra adott válasz volt. Csupán reagált a kínai társadalom pattanásig feszült dinamikáira, melyeket a diákok és értelmiségiek – a régi társadalom maradványaiként könnyen elutasítható alakok – panaszaiként tüntetett fel. A városi munkások körében tapasztalható elégedetlenség közvetlen elismerése valójában azt a kérdést vetette volna fel, hogy a Párt elvesztette-e a munkásosztálytól kapott felhatalmazását. Ez azzal is járt, hogy utólag a tüntető munkásokat „kiírták a ‘száz virág’ történetéből és csak a Párt védelmezőiként jelentek meg a jobboldal-ellenes kampány során” (Sheehan 1988: 49). A valóságban azonban egészen más történt.

A „száz virág” évének sztrájkjai 1956-ban indultak el kisebb számban, majd 1957-ben robbanásszerűen terjedtek el az egész országban. Nagyságuk a korábbi felkelésekkel összehasonlítva válik megfoghatóvá. Mivel ennek a sztrájkhullámnak és a korábbiaknak is Sanghaj volt az epicentruma, így ez a város lesz az összehasonlítás alapja:

„Sanghajban 1919-ben mindössze 56 sztrájk zajlott, ebből 33 kapcsolódott a május 4-ei diáktüntetésekhez. 1925-ben 175 volt, ebből száz

³⁴ Ez a narratíva a KKP hatalomgyakorlásának meglehetősen gyakori, bár kissé konspiratív ábrázolása, melyet más történelmi időszakokra – például a jenani korrekciós mozgalomra – is gyakran kiterjesztenek. Lásd Hua (2000) – a szöveg angol nyelvű recenziójáért pedig lásd Chang (2008).

a május 30-ai megmozdulásokhoz volt köthető. A köztársasági időszak során 1946-ban tört ki a legtöbb sztrájk, összesen 280 alkalommal” (Perry 1994).

Azonban csak 1957 tavaszán

„587 sanghaji vállalatnál kezdődtek nagyobb munkabeszünetések (*naosi*) [...], közel harmincezer munkás részvételével. Ezek közül több mint 200 esetben üzemi szintű munkabeszünetetés történt, míg mintegy 100 további esetben a termelés szervezett lelassítása zajlott. Ezenkívül több mint 700 vállalatnál az elégedetlenség kevésbé súlyos kifejezéseit (*maojen*) tapasztalták” (uo.).

A munkások a magyar forradalomhoz hasonlították a felkelést, azt skandálták, hogy „Teremtsünk újabb magyar incidenst!”, és azzal fenyegetőztek, hogy a problémáikat „a kerülettől a városon át a pártközpontig és a Kommunista Internacionáléig” viszik (uo.). Amikor a követeléseiket nem teljesítették elég gyorsan, a munkások a szerveződés új infrastruktúráját hozták létre, amely kezdett túlmutatni az egyes munkaegységek határain, és amely kifejezetten azokat a szerveződési formákat utánozta, amelyeket maguk a kommunisták használtak az elhúzódo forradalmi háború elején:

„a munkások röplapokat terjesztettek, hogy nyilvánosságra hozzák követeléseiket, emellett pedig autonóm szakszervezeteket alakítottak (ezeket gyakran *pingnan* hujnak, azaz a sérelmek orvoslására létrehozott társaságoknak nevezték). A Tilancsiao kerületben több mint tízezer munkás csatlakozott a három helyi munkás által szervezett 'demokratikus párthoz' (*mincsu tangpaj*). Néhány tüntető titkos jelzavakat használt és saját hivatali jelvényt dolgozott ki. Számos esetben 'egyesített parancsnokságokat' hoztak létre a harc katonai irányítására” (uo.).

Mindezek ellenére a sztrájkolók összetételében soha nem íródott felül a megosztottság, amelyet éppen a sztrájkhullámhoz hozzájáruló ipari szerkezetátalakítás okozott: „a munkások egyes csoportjai, így például a korábbi magánvállalatok alkalmazottai, a tanoncok és a fiatalabb

munkások sokkal nagyobb arányban vettek részt a zavargásokban”. Mindez annak ellenére történt, hogy „a tiltakozásokra okot adó sérelmek nagy része 1956-57-re minden vállalatra jellemző lett” (Sheehan 1998: 48–49). A vállalatokon belül „általában a munkások kevesebb mint fele csatlakozott, és a fiatalabb munkások aránytalanul aktív szerepet játszottak” (Perry 1994: 13). Itt a „mélyebb törésvonalak” a „társadalmi-gazdasági és területi kategóriák – állandó alkalmazottak és alkalmi munkások, idős és fiatal munkások, helyiek és idegenek, városiak és vidékiek – között húzódtak” (uo.: 14).

Egyes esetekben a vállalaton belüli megosztottság szélsőséges formát öltött, és a sztrájkokat maguk az előnyösebb pozíciójú munkások verték le, anélkül, hogy a központi kormányzat utasítást adott volna erre. A Sanghaji Műtrágyavállalatnál 1957 májusában egy vita során negyvenegy alkalmi munkás – akiknek tartós státuszt ígértek, de aztán hirtelen elbocsátották őket – megtámadta a szakszervezeti tisztviselőket, követelve, hogy vegyék fel őket állandó pozícióba. Miután a szakszervezeti igazgatót és az igazgatóhelyettest majdnem agyonverték, a szakszervezet, az ifjúsági liga tagjai és az állandó dolgozók megfogadták, hogy maguk oldják meg a konfliktust. Az állandó munkások „még fegyvereket is gyűjtöttek, hogy felkészüljenek az alkalmi munkások megölésére”. Mielőtt azonban erre sor kerülhetett volna, a városi hatóságok közbeléptek és letartóztatták az alkalmi munkások vezetőit (uo.: 13).

A munkáslázadás veszélyeire tekintettel a Párt egyfelől az ipari munkaerő kiváltságosabb tagjai – a nehéziparban dolgozó, városi hátterű, idősebb, állandó munkások – mögé állt be, másfelől pedig megkezdte az ipari és politikai irányítási rendszerek reformját. A Párt felsőbb szintjein már 1956 őszén felismerték a még gyerekcipőben járó sztrájk hullám mögötti mélyebb problémákat, amelyeket a nemzeti iparpolitika idézett elő. Az 1956-os kelet-európai események tovább erősítették ezeket a félelmeket. A VIII. pártkongresszuson [1958-ban – *a szerk.*] az 1930-as évek öt éves terve során alkalmazott, az „egyszerűes menedzsment” által jellemzett szovjet modellt elvetették egy alternatív szovjet modell javára, amely a tömeges mozgósításon és a munkások részvételén alapult. Ez a módszer a pártbizottságok közvetlen felügyeletét és irányítását részesítette előnyben a gyárigazgatók és mérnökök technokrata vezetésé helyett.

Az így elindított mozgósítási kampányok egyrészt élvezték a felső vezetés támogatását, másrészt a Szovjetunióval való történelmi párhuzamoknak köszönhetően a szocialista mitológiába is beépültek. Ennek ellenére ezek a kampányok valójában gyakorlatias megoldásává váltak az üzemi és városi szintű konfliktusoknak, melyek helyi sajátosságait is figyelembe vették. Ezáltal sok esetben végül több engedményt adtak a munkásoknak, mint amennyi a központi hatóságok szerint elfogadható lett volna. Sok gyárban munkásgyűléseket alapítottak, „amelyek tagjai olyan közvetlenül megválasztott képviselők voltak, akiket bármikor visszahívhattak a munkások”. Ezt a szervezeti formát a Szakszervezetek Összkínai Szövetségének (ACFTU)³⁵ akkori elnöke, Laj Zso-jü javasolta, aki szerint „a szocialista vállalatokat a vezetés demokratikussága különbözteti meg a kapitalista vállalatoktól” (Sheehan 1998: 71).

A reformok helyi jellege miatt a végrehajtásuk nem volt egységes. Azok a munkások, akik részt vettek a változások megalkotásában, készségesen elfogadták a hivatalos elismerést, míg a kevésbé aktív vállalatoknál dolgozók bizalmatlanul reagáltak a fejleményekre. Egyes munkások megtagadták, hogy képviselőket válasszanak a gyakran csak nagy vonalakban meghatározott hatáskörű gyűlésekre (uo.). Mivel az állam felsőbb szintjein kidolgozott termelési tervek érinthetetlenek maradtak, nem volt egyértelmű, hogy ez az adminisztratív átalakítás – még ha át is ruházta volna az üzemi szintű döntéseket a munkásokra – hogyan oldaná meg a vállalatokra nehezedő alapvető problémákat. Úgy tűnik, hogy a Párt akkori tisztviselői közül sokan – különösen az ACFTU vezetősége – tényleg a munkások oldalára álltak a vitás kérdésekben, de az is egyértelmű volt, hogy a „bürokratizmus” és a káderek kiváltságai elleni küzdelem a legjobb esetben is csak minimálisan javított a rosszabb helyzetű munkások életminőségén. Nem sokat tettek tehát az olyan kézzelfogható nehézségek megszüntetése ellen, mint a közös tulajdonú vállalatok alulfinanszírozottsága, az alkalmi foglalkoztatás vagy a termelés növeléséhez szükséges túlórák elburjánzása.

A reformok nemcsak a munkások alapvető követeléseinek nem tudtak eleget tenni, de nem voltak képesek megakadályozni a sztrájktevékenység gyors terjedését sem, amelynek mértéke jócskán felülmúlta

³⁵ All-China Federation of Trade Unions (ACFTU) – *a szerk.*

a Párt várakozásait. Ez azt eredményezte, hogy a Párt a sztrájkok vezetőivel szemben erőszakosabban lépett fel, lecserélte az ACFTU vezetőségét, és üzemi szinten bevezetett engedmények egész hullámát indította el, amelyek megalapozták az ipari átszervezés következő, a „nagy ugrás” idején zajló szakaszát.

A megtorlás során a munkások sokkal többet szenvedtek, mint a diákok vagy az értelmiségiek. Bár a sztrájkok leverése egybeesett a jobboldallelles kampánnyal, a munkások nem kapták meg a „jobboldaliak” politikai státuszát. Ehelyett „kártékony elemeknek” állították be őket, ami inkább egyszerű bűnözésre utalt, mint elvhű politikai ellenzéki ségre. Ez nem csupán szemantikai különbség volt: „a munkásokat és néhány szakszervezeti tisztségviselőt ténylegesen bebörtönözték és munkatáborokba küldték a „száz virág” mozgalom lezárultával, néhányukat pedig kivégezték” (uo.: 78). Amikor az ACFTU magas rangú tisztségviselői, mint Laj Zso-jü, Li Hsziu-zsen és Kao Jüan a munkások mögé álltak, sőt odáig mentek, hogy a független szakszervezetek mellett is kiálltak, becsmélés, elbocsátás és az ACFTU általános belső tisztogatása lett a végeredmény.

A munkások között a jobboldallelles kampány befejezése után sem szűnt meg a nyugtalanság, ami a „nagy ugrás” során további engedményekhez és jelentős bürokráciaellenes reformokhoz vezetett. Az 1956–57-es sztrájkhullám azonban kiterjedése ellenére sem állt össze valódi általános sztrájkká. Az 1950-es évek közepén zajló munkásfelkelések egyik sajátos jellemzője, hogy „nem volt egyetlen központi politikai sérelem [...], amely körül mozgósíthatták volna a közvéleményt” (Perry 1994: 24). Ennek eredményeként megmaradt a lázadás megosztottsága, mivel a megmozdulások nagyrészt helyi szintű munkahelyi problémákra korlátozódtak. A sztrájkoló munkások között nem alakult ki érdemi új szerveződés, és nem voltak képesek a KKP meglévő szerveinek alapos reformjára sem.

Nem helytálló tehát a sztrájkhullám kudarcat egyszerűen csak az állam elnyomó intézkedéseinek tulajdonítani. A legtöbb esetben az államnak egyszerűen nem is kellett beavatkoznia. A munkások megosztottsága – különösen a rangidősség, valamint a rendes és az alkalmi státusz közötti különbségek mentén – gyakran elegendő volt ahhoz, hogy a sztrájkolók követelése ne kapjanak szélesebb körű támogatást. A sztrájkoló munkások gyakran kisebbségben voltak a saját vállalatuk-

nál, és követeléseik ellen nem egyszer a többi munkás is erőszakosan lépett fel, mint például a Sanghaji Műtrágyavállalat esetében.

A Párt hamarosan kihasználta ezt, és a sztrájkolókat „kártékony elemekként” állította be, mint akik nem proletárcsaládból származnak, és akik át akarják verni a többi munkást, antikommunista összeesküvésbe rángatva bele őket. A túlzó propaganda helyett egyszerűen az volt az igazság, hogy az ország ipari munkásságának jelentős része kellőképp elégedett volt a pozíciójával ahhoz, hogy óvakodjon annak elvesztésétől. Ez különösen az idősebb munkásokra volt jellemző, akik nemcsak magasabb béreket és több béren kívüli juttatást kaptak, hanem emlékeztek a forradalom előtti siralmas munkakörülményekre is.

A megosztottság, amely megakadályozta a sztrájk általánossá válását, a földrajzi különbségekből is következett. Az olyan városokban, mint Sanghaj, egyedülállóan magas volt az előnytelen helyzetű „közös tulajdonú” vállalatok aránya, míg az újonnan iparosodó területeken és az északkeleti városokban az állami tulajdonú nehézipari vállalatokból volt több, emiatt ezek az 1950-es évek folyamán nagyobb arányban részesültek a nettó többletből. Annak ellenére tehát, hogy a sanghaji munkások bérei és béren kívüli juttatásai érezhetően csökkentek, az országos tendenciák vagy vegyesek, vagy ezzel ellentétesek voltak. Ugyan országos szinten „az egy főre jutó gabonatermelés és élelmiszer-ellátottság 1955 és 1956 között érte el a csúcspontját”, az ebben az időszakban előállított élelmiszer aránytalanul nagy részét a városi ipari központok kapták, nem pedig a parasztok, akik megtermelték azt. Ez az arány 1957-ben némileg csökkent, de a legtöbb városi központban csak a „nagy ugrás” katasztrofális politikája után esett vissza ténylegesen az életszínvonal (Selden 1988).

A „NAGY UGRÁS” VÁROSI GYÖKEREI

A „nagy ugrás” iparpolitikája a kialakulóban lévő gazdasági válságra adott esetleges válaszként értelmezhető. Annak ellenére, hogy sikerült megállítani a kapitalista átmenetet, a szocialista fejlesztő rendszer első szakaszaiban végül kénytelenek voltak mechanikusan lemásolni a lecserélni kívánt dinamikákat. A közel fél évszázada tartó, újra meg újra kiújuló háború véget ért, és javult az átlagemberek

életminősége, de a városi munkásoknak tett engedmények korlátozták a gabonafogyasztó ipari munkások által kitermelt többlet mennyiségét, ezzel pedig akadályozták az ipar bővítését és modernizációját. Ezzel párhuzamosan az 1950-es években az államigazgatási és műszaki alkalmazottak létszáma megugrott, jócskán átlépve a tervezett költségvetési keretet, ami tovább korlátozta a befektetésekre fordítható többletet.

Mindez olyan helyzetet teremtett, amelyben ugyan viszonylagos jólét uralkodott, de fennállt annak a veszélye, hogy a kvázi-tributárius termelési mód feltalálása vagy egyszerűen csak a hadúri rendszerbe való visszasüllyedés a szélsőséges egyenlőtlenségek új, nem kapitalista formáit fogják létrehozni. Ezzel egy időben megjelent annak a kockázata is, hogy a növekedés és a demográfiai átmenet 1950-es években megfigyelhető, kapitalista dinamikákat utánzó mintázatai végső soron ahhoz vezetnek majd, hogy a kapitalista átalakulás az állam fennhatósága alatt teljeseedik ki. Az 1950-es évek végére ez a második kockázat vált hangsúlyossá. 1956 őszén, az ötéves terv második „csúcspontjával” párhuzamosan, nem sokkal azután, hogy a Szovjetunió belső hatalmi átrendeződése előidézte a kínai-szovjet kapcsolatok megromlását, a VIII. pártkongresszus (az első teljes kongresszus 1949 óta) első ülésén „a mértékletes gazdálkodás programját rajzolták fel”. „Olyan gazdasági rendszert képzeltek el, amelyben a piaci mechanizmusoknak jelentős, bár másodlagos szerepük van, és amely fontolóra vette még a magántulajdon különböző formáinak felélesztését és az ezekkel való együttélést is.” A kongresszus szellemisége „később visszaköszönt számos 1978-ban megjelent programban” (Naughton 2007: 68), amelyek végül újraindították a kapitalista átmenet folyamatát Kínában.

1957-re a túlzott mértékű befektetések miatt az ipar fejlődése lelassult. Az állandó áruhiány már 1953 óta szükségessé tette a „szigorú jegyrendszer bevezetését az alapvető fogyasztási cikkek esetében”, a befektetések második csúcspontjának inflációs nyomása (a munkások elégedetlensége mellett) pedig 1957-ben a tervezési célok mérsékléséhez vezetett. Az év „a városi kerületekben és vidéken is a munkanélküliség növekedését hozta”, amely különösen súlyos volt az újonnan városokba települt munkások körében, akiket nem vettek fel állandó státuszba a gyárakban. Emellett példa nélküli születésszabályozási politikát vezettek be, valamint ismét szigorították a migrációra vonat-

kozó tilalmakat (Cheng 1963: 137–138). Mind a VIII. pártkongresszus első ülésén javasolt liberális, piacorientált gazdasági reformok, mind pedig az ezt követő „nagy ugrás” programjai a gazdasági fejlődés lelassulására adott eltérő válaszként értelmezhetők tehát.

Eleinte úgy tűnt, hogy a „nagy ugrás” nem más, mint az első öt éves terv két csúcspontja során már megkísérelt „nagy iparosítási hullám” egy újabb, felgyorsított változata. Bár az előző évek válságai során számos alapelemét megfogalmazták már, és országsszerte végre is hajtották ezeket, a „nagy ugrást” a VIII. pártkongresszus második ülésén (1958 májusában) tették hivatalossá, ahol az első ülészakon meghatározott – nagyrészt megvalósítatlan – liberális irányelvek közül jónéhányat azonnali hatállyal visszavontak.

Az 1950-es évek elejének sikerei miatt a Párt magabiztos volt a beruházások nyereségességével kapcsolatban, még az ipari fejlődés megtorpanása ellenére is. A második öt éves terv a nehézipari fejlesztések újabb hullámára összpontosított, középpontban az acélgyártással. Vagyis az iparosítás mérséklése és a piacosítás helyett még magasabb sebességre kapcsolva akartak áttörni a fejlődést hátráltató problémákon. Az első öt éves terv iparprogramjához hasonlóan a „nagy ugrás” „jelentősen felgyorsította az erőforrások átcsoportosítását a mezőgazdaságból az iparba” (Naughton 2007: 69), valamint gondoskodott az állami foglalkoztatás példátlan mértékű bővüléséről: „1958 folyamán közel 30 millió új munkást vontak be az állami szektorba” (uo.: 70). Az új, államilag foglalkoztatott munkások közül sokan a városokba települő vidéki migránsok voltak, mivel a nemrégiben szigorított migrációs szabályozások nagy részét figyelmen kívül hagyták.

A VIII. pártkongresszus első és második ülése között bekövetkezett politikai fordulatot a szakirodalom vagy egyszerű szeszélyként, vagy az egymással versengő pártvezetés körében felülkerekedő ideológiai fanatizmus eredményeként írja le (tipikus példákért lásd Naughton 2007; Meisner 1977). A valóságban ezek a politikai változások szervesen következtek a szocialista fejlesztő rendszer képlekeny természetéből. Mivel a kapitalista átmenet gyakorlatilag leállt, illetve mivel Kína kikerült a globális áruforgalom körforgásából, nem álltak rendelkezésre olyan kiszámítható és világos ösztönzők vagy társadalmi szokások, amelyek a felhalmozást, az ipari szerveződést vagy a fejlődés és a befektetések új ciklusait irányították volna. Ez azt eredményezte, hogy

a gazdaságirányítás ide-oda kapkodott az ország örökölt ipari és mezőgazdasági struktúráiban rejlő eltérő lehetőségek között, mindezt pedig tovább bonyolították az ország földrajzi és népsűrűségi adottságai. Ebben az időszakban egyetlen országos politikai intézkedést sem valósítottak meg az elvárt formában, és egyet sem fejeztek be a tervek szerint. Minden egyes politikai intézkedés az oda-vissza hatás láncolatát hozta létre: a termelés földrajzának megváltoztatásával, új válságok generálásával és a válságokra adható válaszok előkészítésével átírta a rendszerben rejlő lehetőségeket.

Ennek eredményeként a szocialista fejlesztő rendszerben egyetlen termelési mód sem vált teljesen koherenssé – és éppen emiatt az állam, amely egyre inkább összeolvadt a Párttal (és végül a hadsereggel), mechanikus szerepet játszott a termelés, az elosztás és a növekedés megszervezésében. Ez egyes esetekben a kapitalista átmenet során tapasztalt minták utánzását jelentette, más esetekben bevett gyakorlatok, technikusok és egész gyárak importálását a Szovjetunióból, megint más esetekben pedig a munkaszervezés, az infrastruktúrafejlesztés és a kulturális mozgósítás olyan formáinak másolását vagy újrafeltalálását, amelyek nagyon hasonlítottak a régió történelmi gyakorlataira.

Ugyanakkor amiatt, hogy a felhalmozás ezen módjait gépiesen alkalmazták, az állam hajlamos volt rugalmatlan bürokráciává merevedni, amint bármely irányelv vagy módszer túl sokáig maradt érvényben. Az új gyakorlatokat nem ideológiai elköteleződésből vagy a frakcióharcok során használt semleges eszközként vezették be, hanem inkább a milliányi feltorlódott, helyi szintű válságra adott rögtönzött válaszok keverékeként értelmezhetjük ezeket. A szocialista korszakban minden egyes politikai változás egyben a megmerevedett állami mechanizmusok újraolajozását is jelentette – megváltoztatásukon és újrafeltalálásukon keresztül. Szélsőséges esetekben ezeket a váltásokat nagyszabású tisztogatások és a személyzet lecserélése kísérte.

Bár a „nagy ugrás” az 1950-es évek elejéhez hasonló egyszerű iparosítási törekvés látszatát keltette, valójában jelentős és maradandó változásokat okozott Kína alapvető ipari szerkezetében. Az 1956–57-es zavargásokra reagálva a Párt új politikát fogadott el, melynek értelmében „keményen bántak azokkal, akiket a leginkább felelősnek tartottak, akiknek a szavai és tettei messze túlmentek a megengedett határokon

– a többieknek pedig bizonyos engedményeket adtak” (Sheehan 1998: 80). Ezek az engedmények elsősorban a „bürokratizmus” elleni támadások formájában valósultak meg, olyan nyilvános panaszkezelési gyűléseken, ahol a munkások hangot adhattak a technikusokkal, a Párt tisztségviselőivel és a menedzserekkel szembeni kritikájuknak. Ezek további előnye volt, hogy elterelte a figyelmet az új rendszer növekvő strukturális egyenlőtlenségeiről, mivel szinte kizárólag „a hozzáállás és a munkastílus kérdéseire” összpontosított, miközben a munkások nagyobb fokú részvételét biztosította a vállalatirányításban (uo.: 81). Ezzel egyidejűleg a reformok új életet leheltek az állami és párhierarchiába, mivel lebontották és újraszervezték az első öt éves terv során létrehozott, megkövesedett struktúrákat.

Bár az állam leghangosabb kritikussait elhallgattatták a jobboldal-ellenes kampányban, 1957-ben a diákok és a munkások egyre erőteljesebb intézményfoglalásai, sztrájkjai és a káderek ellen irányuló közvetlen támadásai számos vezetőt meggyőztek arról, hogy mind helyi, mind országos szinten mélyreható reformokra van szükség a Párton belül. A jobboldal-ellenes mozgalom ezért egy reformkampányt is magában foglalt, amely elsősorban a vállalati szintű kádereket és technikusokat célozta meg, és amely kifejezetten széles körben elterjedt a kikötővárosokban, ahol a legnagyobb munkásfelkelések zajlottak. A tömeggyűlések a gyárakon belül lehetővé tették a munkások számára, hogy hangot adjanak sérelmeiknek, és hogy a feletteseik ellen forduljanak, akik közül sokakat később lefokoztak vagy vidékre deportáltak. A sanghaji gépiparban a kampány során „összesen nyolcszázöt főt küldtek vidékre”, „akiknek túlnyomó többsége káder és technikus volt” (Frazier 2002: 200). Sokakat egy-két év múlva visszavettek a munkakörükbe, mivel a „nagy ugrás” termelési igényeinek kielégítéséhez szükség volt a tudásukra. Ám e szereplők a visszatérésük után gyakran tapasztalták, hogy ténylegesen lefokozták őket, mivel a „kettős részvétel” politikája megkövetelte, hogy a munkások a vezetésben, a káderek pedig a fizikai munkában egyaránt vegyenek részt.

Az állami szektor terjeszkedése a feladatok újraszervezése ellenére is megkövetelte a pártkáderek számának további növelését, amely az 1956-os 7,5 millióról 1959-re 9,7 millióra ugrott (Wu 2014). Jelentős változás volt, hogy a „nagy ugrás” alatt a Párt a munkahelyeken intézményesítette a hatalom átruházását a pártbizottságokra, amelyek

gyakran tömeges mozgósítási kampányok útján működtek – ezek a kampányok meghaladták a korábbi korszak kampányainak léptékét. Egyszerű munkahelyi megbeszélések vagy a gyárigazgató felülről lefelé irányuló irányítása helyett a „nagy ugrás” során a munkaszervezés módszerei teljes mozgósítást jelentettek. A káderek és a technikusok részt vettek a fizikai munkában, míg valamilyen szinten a vállalat összes tagja részt vett az irányításban. A bónuszokat, a teljesítménybér-rendszert és a többi anyagi ösztönzőt megszüntették, noha a „munkásokat folyamatos túlórákra kényszerítették a hét minden napján, egy órült kísérletként arra, hogy mindent egyszerre csináljanak” (Naughton 2007: 70).

A legfontosabb változás, amit a „nagy ugrás” hozott el, az a tervezés decentralizálása volt: a hatásköre átkerült a tartományi, helyi és vállalati szintű hatóságokhoz. Ez együtt járt azzal, hogy kizárólag nagyszabású nehézipari projektek helyett rekordszámban alapítottak változatos méretű és elhelyezkedésű új vállalkozásokat. A VIII. pártkongresszus második ülésén a „szocialista építkezés általános irányvonala” néven olyan politikai irányelveket fogadtak el, amelyek kifejezetten támogatták „a helyi, kis méretű és tradicionális termelési módszereket alkalmazó vállalatok fejlesztését” (Cheng 1963: 138–139). Ez jelentős irányváltást jelentett a központilag irányított, tőkeigényes tervektől a decentralizált tervezés és a munkaigényes termelés modellje felé. Emellett ismét elmozdította az ipar súlypontját: egyrészt az ipari beruházások visszakerültek a vidéki területekre, másrészt a kikötővárosok kissé kedvezőbb helyzetben találták magukat, mivel hozzáfértek a nagy létszámú, alulfoglalkoztatott városi munkaerőhöz, valamint tudtak építeni a decentralizált termelési hálózatok gazdag hagyományaira.

A NAGY DECENTRALIZÁCIÓS HULLÁM

Bizonyos értelemben ezek az új politikák a valóságban már egy ideje létező gyakorlatok intézményesítését jelentették. A központi tervezési minisztériumok rendezett struktúrája mindig is inkább mítosz volt, mint valóság, a „nagy ugrás” pedig ebből a gyengeségből igyekezett előnyt kovácsolni. Az olyan intézmények, mint például a Sanghaji

Városi Pártbizottság Ipari Munka Osztálya, amelyek a fejlesztési rendszer előre nem látott bonyodalmaival foglalkozó ideiglenes helyi szervezetként jöttek létre, hivatalosan is felhatalmazást kaptak olyan feladatok végrehajtására, amelyeket már korábban is végeztek. Ezzel egy időben a központi tervezési célok már nem voltak érinthetetlenek, mivel a helyi hatóságoknak megengedték, hogy saját termelési célokat határozzanak meg – sőt, valójában támogatták, hogy versenyszerűen spekuláljanak ezekkel. A vállalatokat „továbbra is arra kötelezték, hogy a központi kormányzatnak utalják nyereségük nagy részét”, de a tartományi szintű hatóságok „megtarthatták a vállalati nyereség 20%-át” (Frazier 2002: 201), ami helyi szinten versenykényiszeret teremtett a lehető legmagasabb termelési eredmények elérésére és a valódi eredményeknél magasabb számok bejelentésére.

Az átszervezés mértéke megdöbbentő volt. „A központi irányítás alatt álló vállalatok száma 1957-ben országszerte még kilencezer-háromszáz volt, azonban ez a szám 1958 végére ezerkétszázra csökkent” (uo.). A központi irányítás alatt maradt vállalatok többségét kulcsfontosságúnak tekintették a nemzetbiztonság szempontjából, ilyenek voltak például „a nehézipar és a gépgyártás, valamint a nagy méretű bányák, vegyi üzemek, erőművek, olajfinomítók és hadiipari vállalatok”. A korábban a „Könnyűipari és Élelmiszeripari Minisztériumok hatáskörébe tartozó termelés nagy részét át kellett adni a helyi önkormányzatoknak”, így a kikötővárosok a könnyűipar magas koncentrációjával sokkal nagyobb felhatalmazást kaptak helyi szinten a termelés irányítására, mint az északkeleti [Mandzsúria – a szerk.] területek, amelyek nagyrészt központi fennhatóság alatt maradtak (uo.: 203).

Ez a decentralizáció azonban a versengésből fakadó káosz új formáit is előidézte, mivel a helyi hierarchiák különböző szintjei versenyre keltek egymással a városokra és tartományokra átruházott új hatalom megszerzéséért. Néhány városban, például Kuangcsouban és Sanghajban a városi pártbizottságok gyakorlatilag átvették a közvetlen irányítást a városok nehéziparának nagy része felett, annak ellenére, hogy a Párt utasításai szerint ezeket az iparágakat a központi tervezési hatóságoknak kellett volna irányítania. Eközben a decentralizált vállalatok (amelyek Sanghajban a foglalkoztatás 85%-áért feleltek) ténylegesen „a városi pártbizottságok közvetlen ellenőrzése” alá kerültek, ami azt jelentette, hogy „a helyi párttisztviselőkkel való

kapcsolataikat kihasználva a vállalati pártbizottságok ellenőrzésük alá vonták a termelési feladatokat”. A politika célja az volt, hogy a városi élet legalapvetőbb elemeinek szintjén is „garantálják a Párt abszolút vezető szerepét az ipari termelésben” (uo.: 203–204). A decentralizáció tehát valójában a Párt és az állam erősebb összeolvadását jelentette, mivel a mindennapi termelés feladatai, valamint a termelési célok meghatározása és a végső termelési mutatók jelentése a technikusok és a vezetők helyett a pártbizottságokra hárult.

A tervezés decentralizációja együtt járt a munkaerő-elosztás feladatának decentralizációjával is, amely az ipari munkások létszámának soha nem látott emelkedését vonta maga után. A vállalatoknak nemcsak megengedték, de egyenesen javasolták, hogy munkásokat toborozzanak „a társadalomból”, mivel újraszervezték a munkaigényes termelési hálózatokat. Erre azért volt szükség, hogy megkíséreljék az „utópisztikus termelési célok elérését, amelyeket olyan helyi tisztviselők határoztak meg, akik alig ismerték az ipart, és még kevesebb tudással rendelkeztek a makroökonómiai adminisztráció területén” (uo.: 205). 1957 és 1959 között a városi népesség 19%-kal nőtt, amely növekedés 1960-ban érte el a csúcspontját, amikor a teljes népesség 20%-át alkották a városban élők. Később ez a tendencia a „nagy ugrást” követő megszorítások idején megfordult, és a városlakók aránya csak az 1980-as években ért el újra ilyen magas szintet (Chan 2009).

1958 végétől 1959 elejéig, néhány hónap leforgása alatt nagyjából hárommillió paraszt települt a városokba, ez tette ki a városi népesség-növekedés nagy részét ebben az időszakban. Ezzel együtt „az ipari munkaerő-állomány növekedését csak 1958-ban húszmillió új munkásra becsülték”. Kik alkották ezt a különbözetet? Ennek a tizenhétmillió új, nem paraszti hátterű ipari munkásnak a jelentős része korábban vidéken tartózkodott, kiszolgálva a vidéki ipar bővülését. De a már meglévő városi népesség körében is jelentősen nőtt a foglalkoztatás aránya, mivel a vállalatok a „sikátorok munkásaiból” (*lilung kung*) is toboroztak: ezek a munkások részfoglalkoztatottak olyan csoportját alkották, amelyhez elsősorban a város sikátoraiban és mellékutcáiban élő, alkalmi jelleggel munkát vállaló nők tartoztak (Frazier 2002: 206).

A „nagy ugrás” teljes körű mozgósításának részét képezte a „városi kommunák” megalakulása (az államosítás látszólag végső szakasza), amelyben magát a házimunkát is társadalmiasították annak érdekében,

hogy még több női munkaerőt szabadítsanak fel a termelés számára. A korábban a háztartásokon belül végzett tevékenységekből új iparágakat hoztak létre, a városi lakosságot pedig a háztartások méretét meghaladó sejtekbe, kommunákba szervezték – ahogy azt a vidéki kollektivizálás során is tették. A városi kommunák kézműves termékeit és szolgáltatásait közvetlenül az egyre önállóbb vállalati jóléti struktúrákba csatornázták, anélkül, hogy elszámoltak volna velük a tervezési irányelvekben, és gyakran anélkül, hogy ár vagy munkabér formájában jelentősebb pénzforgalom kapcsolódott volna hozzájuk. Ahogyan az a korábbi expanzív befektetési ciklusokban is történt, az inflációt ezúttal is az ár nélküli fogyasztási cikkekhez való hozzáférés kiszélesítésével fékeztek meg, amelyeket a kommunák biztosítottak a munkások számára.

A kampány léptékét jól érzékelteti, hogy a „városi kommunák” jelentősen kiterjesztették a *tanvejre* jellemző jóléti ellátást, illetve az 1960 elején készült (feltehetően túlzó) statisztikák szerint a „nagy ugrás” alatt különböző városokban „ötvenháromezer közétkezdét [...] hoztak létre, ahol mintegy 5,2 millió ember jutott ételhez”. Ez a szám 1960-ban a városi lakosság majdnem 40%-át jelentette. Az idézett adat szinte biztosan túlzó, de még ennek a fele vagy harmada is számottevő lett volna. Eközben „körülbelül ötvenezer óvoda mintegy 1,46 millió gyermeknek nyújtott ellátást”, ezenfelül pedig „1960 március elején ötvenötezer szolgáltatóközpont működött, amelyek körülbelül négy-százötvenezer embernek nyújtottak segítséget”. Ezek a szolgáltatóközpontok „mosodai, szabó-, javító, fodrász-, fürdető, takarítási és egészségmegőrző szolgáltatásokat nyújtottak”. Csungkingban például „minden utcában és mellékutcában szolgáltatóállomásokat alakítottak ki”. Ennek eredményeként „1960 márciusára a városi kommunákból több mint 3,4 millió munkás dolgozott az állami vállalatoknak, ezek 80%-a nő volt” (Cheng 1963: 80).

Mivel a hatóságok nem akarták, hogy újra kiéleződjenek a konfliktusok az alkalmi és az állandó státuszú, a fiatal és az idős, illetve az újonnan betelepülő és a már régóta a városban élő munkások között, eltörölték a bónuszokat és a teljesítménybér-rendszert. Gondoskodtak róla, hogy a magasabb rangú felügyelők és káderek is részt vegyenek a fizikai munkában, valamint hogy a munkások részt vegyenek a vezetésben. Eközben a vidékről betelepülőknél és a többi új városi

munkásnak (különösen a nőknek) rendszeres foglalkoztatást biztosítottak, teljes (vagy közel teljes) hozzáféréssel a *tanvej* juttatásaihoz. Ez a fent említett szolgáltatások biztosításán túl azt is jelentette, hogy rengeteg időt és erőforrást fordítottak az új lakások, egészségügyi és oktatási létesítmények építésére. Az erőforrások ilyen nagymértékű igénybevétele tovább ösztönözte a vállalkozásokat a teljes mozgósításra, mivel a munkások átlátták a közvetlen kapcsolatot a különböző béren kívüli juttatások elérhetősége és a vállalatuk más gyárakhoz viszonyított teljesítménye között.

A spekulációs válság, amely a „nagy ugrás” decentralizált tervezési apparátusának irányíthatatlanná válását eredményezte, nem csak a naiv helyi hivatalnokok miatt alakult ki. A más vállalatokkal szembeni verseny maximalizálása azt a célt szolgálta, hogy a többlet nagyobb százalékát tartsák meg az önálló vállalati egységek számára. A munkások megértették, hogy a megmaradt többlet jelentős része jóléti kiadások formájában visszatér hozzájuk, ez pedig alulról felfelé irányuló nyomást alakított ki. A tervezési spekuláció által keletkezett válság sok tekintetben organikusan, az ipari struktúra legalsó egységeiből indult, és az első öt éves terv idején kialakított alapvető városi kiváltságok hierarchiájának megalapozása során fejlődött ki.

Ennek szélsőséges példáját láthatjuk Kuangcsou több gyáranak gyakorlatában, amelyek „a ’nem menedzsment’ (*vuzsen kuanli*) anarchista irányelvét” alkalmazták. Ez azzal járt, hogy a vállalatok „a ’nyolc én’ (*pa ce*) elv szerint működtek, amelynek értelmében a munkások maguk alakították ki a terveket, a termelési kvótákat, a technológiát, a tervrajzokat, a műveleteket, a félig feldolgozott termékek bevitelét, a minőségellenőrzést és a könyvelést”. A gyakorlat olyan szélsőségessé vált, hogy a bankok „készpénzt adtak minden munkásnak, aki vásárlási megbízással érkezett. Azok a dolgozók, akik ismerték a vállalat bankszámlaszámát, pénzt vehettek ki, hogy bármit megvegyenek, amire szükség volt a gyárban” (Frazier 2002: 207). Mégis, még a vállalati szintű irányítás majdnem teljes eltörlése és a termelési kvóták kollektív megállapítása ellenére is minden adat arra utal, hogy ezek a kvázi-szindikalista gyárak ugyanúgy megszenveték a termelési spekulációt, mint azok a gyárak, amelyekben megmaradtak a hagyományosabb irányítási struktúrák. A termelési válság végső hatása nem mérséklődött Kuangcsouban sem.

A „nagy ugrás” nagyrészt sikeres kísérlet volt az 1957-et követő években a munkástüntetések visszaszorítására. A program új, erős ösztönzőket kínált a munkásoknak a juttatások kiterjesztése és a részvételi vállalatirányítás révén, miközben a teljes mozgósításnak egy olyan formáját szorgalmazta, amely végeredményben fegyvelmező jellegű volt. Eközben a korszak politikai irányelvei sikeresen megújították a megkövesedett állami és párthierarchiákat a decentralizáció és a hatalom átrendeződése révén. A „nagy ugrás” éveitől kialakult legszembetűnőbb politikai irányzatok a sztálinizmus jellegzetesen kínai evolúciójának tekinthetők. Ez volt az az időszak, amikor a szovjet modell és a kelet-kínai modell ugyanakkora lendülettel találkozott össze, és a két középpont ütközésekor mindkettő felaprózódott.

De mindez nem jelentette azt, hogy ezek a rövid életű kísérletek közelebb vitték volna az országot a kommunizmushoz, ahogyan azt a korszak propagandája állította. Inkább a szocialista fejlesztő rendszer alapvetően instabil természetét tükrözték, amelynek része volt a hagyományos termelési gyakorlatok újbóli feltalálása is. A „nagy ugrás” kísérletet tett a vidéki termelési hálózatok újjáélesztésére, amelyek már nem a vidéki piac, hanem az új állam fennhatósága alatt álltak, és az állami fejlesztési céloknak voltak alárendelve. A városokban az állam ismét a múltban megszokott formát öltötte: a hierarchia közepén felduzzadt, mivel a többlet elszívásának feladata a központi ügynökségek helyett a tartományi hatóságokra hárult, míg a helyi hatóságokra egyre nagyobb részt bízta a saját megélhetésük biztosításából, mindaddig, amíg a termelt többlet előírt hányadát átadták a központi államnak.

Hasonlóképpen a városi iparban és a vidéki infrastruktúra-fejlesztési projekteken megfigyelhető teljes mozgósítás jó néhány vonása hasonlított a császárkor tributárius termelési rendszerének közmunkaprojektjeiben és a japán iparosítási rendszerben alkalmazott napszamos munkára. Ez a hasonlóság azt mutatja, hogy a szocialista fejlesztő rendszer ugyanúgy támaszkodott a kínai történelem tapasztalataira, mint a külföldi – akár szovjet, akár kapitalista – gyakorlatokra.

A korszak alapvető dinamikáit nem lehet megérteni e dimenziók bármelyikére redukálva. Az 1950-es és 1970-es évek közötti Kína nem volt sem az orosz szocializmus utánczata, sem „államkapitalista”. Nem volt jelen a régió fejlesztő államaihoz hasonló, a kormány által elősegí-

tett protokapitalista eredeti felhalmozási folyamat, sem pedig valamilyen ősi „keleti despotizmus” folytatása. Nem volt ez olyan időszak sem, amelyben a kapitalizmus felé vezető, lappangó tendenciák birkóztak volna a kommunizmus felé irányuló, formálódó tendenciákkal a „két irányvonal harca” során, amelynek lezárásához „permanens forradalomra” lett volna szükség, mint ahogy azt a Párt egyes frakciói állították. A fejlődés egyenetlen, állandó változásban lévő rendszere volt ez, amelyet egymással ellentmondó elemekből tákoltak össze. Maga a fejlesztési kényszer volt az egyetlen igazi kapocs, amely a gabonafelesleg vidékről városba szívásán alapult.

